

บทที่ 3

ความเป็นมาของการแสดงและประวัติครุฑุณีที่สำคัญในโขนกรมศิลปากร

ในบทนี้จะกล่าวถึงความเป็นมาของการแสดงและประวัติครุฑุณีที่สำคัญในโขนกรมศิลปากร โดยเฉพาะการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ 3 ตอน จากบทบาทฤๅษี 3 คน ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เป็นกรณีศึกษา คือ ฤๅษี กไลโกฏ จากการแสดงโขน ตอน กไลโกฏหลงรส ฤๅษีสุธรรม(ฤๅษีทศกัณฐ์แปลง) การแสดงโขน ตอน ลักส์ดาและฤๅษีโคบุตร การแสดงโขน ตอน ถวายลิง โดยศึกษาความเป็นมาของการแสดงโขนครั้งแรกที่กรมศิลปากร จัดการแสดงประเภทโขนฉาก ที่โรงละครศิลปากรและโรงละครแห่งชาติ และประวัติครุฑุณีผู้แสดงที่สำคัญที่เคยแสดงบทบาทฤๅษีทั้ง 3 คน ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูนาฏกรรมโขน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2488 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2550 ปีที่ผู้ศึกษาทำการวิจัย) โดยผู้วิจัยได้จัดแบ่งหัวข้อในการศึกษาออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ดังนี้

3.1 ความเป็นมาของการแสดงฤๅษีในโขนกรมศิลปากร

3.1.1 ความเป็นมาของการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน กไลโกฏ
หลงรส

3.1.2 ความเป็นมาของการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน ลักส์ดา

3.1.3 ความเป็นมาของการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน ถวายลิง

3.2 ประวัติครุฑุณีผู้แสดงที่สำคัญในอดีตและปัจจุบันในโขนกรมศิลปากร

3.2.1 นาฏยศิลป์ที่เคยแสดงบทบาทฤๅษีกไลโกฏ

3.2.2 นาฏยศิลป์ที่เคยแสดงบทบาทฤๅษีสุธรรม(ฤๅษีทศกัณฐ์แปลง)

3.2.3 นาฏยศิลป์ที่เคยแสดงบทบาทฤๅษีโคบุตร

3.1 ความเป็นมาของการแสดงฤๅษีในโขนกรมศิลปากร

ฤๅษี เป็นตัวโขนที่ถือเพศเป็นนักบวช ผู้ทรงศีล ต้องมีบุคลิกลักษณะ สง่างาม ตำรวม เครื่องขริบ มีสมาธิ เป็นที่น่านับถือศรัทธา ดังนั้นการเคลื่อนไหวร่างกาย เช่น ลักษณะการนั่ง การยืน การเดินและกระบวนท่ารำในลักษณะต่างๆ จึงต้องคำนึง สถานภาพของความเป็นนักบวช ซึ่งหลักการโดยรวมในการจัดการแสดงนาฏกรรมโขนของกรมศิลปากร โดยเฉพาะบทบาทฤๅษีในการแสดงโขน จึงมีรูปแบบการแสดงโดย

แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การแสดงบทบาทฤๅตามแบบแผนทำรำนากฤษศิลป์โชน
หลวงแบบโบราณและการแสดงบทบาทฤๅตลกตามแบบแผนนากฤษศิลป์โชนแบบหลวง
โบราณ

การแสดงบทบาทฤๅตามแบบแผนทำรำนากฤษศิลป์โชนหลวงแบบโบราณ

หมายถึง วิธีคิดทำทำในบทแสดงฤๅโดยอาศัยความรู้ความชำนาญทางนากฤษศิลป์
โชนตามขนบธรรมเนียมที่สืบต่อกันมาในราชสำนักชำนาน

การแสดงบทบาทฤๅตลกตามแบบแผนนากฤษศิลป์โชนแบบหลวงโบราณ

หมายถึง วิธีคิดทำทำในบทการแสดงขบขันของฤๅโดยอาศัยความรู้
ความสามารถความชำนาญทางนากฤษศิลป์โชนตามขนบธรรมเนียมที่สืบต่อกันมาในราช
สำนักชำนาน

ในการจัดการแสดงโชน โดยเฉพาะชุดหรือตอนที่มีบทบาทฤๅตนสำคัญๆปรากฏ
อยู่ในเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ กรมศิลปากรได้เคยจัดการแสดงในรูปแบบการแสดงบทบาท
ฤๅตามแบบแผนทำรำนากฤษศิลป์โชนและบทบาทฤๅตลกตามแบบแผนนากฤษศิลป์โชนแบบหลวง
โบราณมาแล้วหลายครั้ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2488 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับการจัดทำ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยได้นำการแสดงบทบาทฤๅที่กรมศิลปากรจัดการแสดงทั้ง 2
รูปแบบมาเป็นกรณีศึกษา คือ รูปแบบการแสดงบทบาทฤๅตามแบบแผนทำรำนากฤษศิลป์โชน 2 ตอน
และบทบาทฤๅตลกตามแบบแผนโชนหลวงโบราณ 1 ตอน โดยได้จัดเรียงลำดับการ
อธิบายตามลำดับชั้นฤๅสูงสุดและรูปแบบการแสดง เริ่มจากบทบาทฤๅกไลโกฏ การ
แสดงโชน ตอน กไลโกฏหลงรสและบทบาทฤๅสุธรรม การแสดงโชน ตอน ลักสีดา ซึ่ง
เป็นรูปแบบการแสดงบทบาทฤๅตามแบบแผนทำรำนากฤษศิลป์โชน จากนั้นจึงเป็นบทบาท
ฤๅโคบุตร
จากการแสดงโชน ตอน ถวายลิง ในรูปแบบการแสดงบทบาทฤๅตลกตามแบบแผนโชน
หลวงโบราณ ตามที่กรมศิลปากรจัดแสดงมีความเป็นมาดังนี้

3.1.1 ความเป็นมาของการแสดงโชน ตอน กไลโกฏหลงรส ที่กรมศิลปากรจัด แสดง

การแสดงโชนตอน กไลโกฏหลงรส กรมศิลปากรได้จัดแสดงขึ้นครั้งแรก
ณ โรงละครแห่งชาติ ในรายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ 48 ประจำเดือน พฤษภาคม
พ.ศ. 2523 ลักษณะการแสดงเป็นการแสดงโชนประเภทโชนฉาก ผู้จัดทำบทการแสดง

คือ นายเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ ดำเนินเรื่องตามบทละครเรื่องรามเกียรติ์ บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1)

ความหมายและความสำคัญของการแสดงโขน ตอน กไลโกฎหลงรส

การแสดงโขนตอนนี้ มุ่งเน้นให้เห็นถึงอำนาจแห่งความรัก ว่ามีอำนาจเหนือสิ่งอื่นใด แม้ผู้นั้นจะมากด้วยอิทธิฤทธิ์ เวทย์มนตร์คาถาและตะบะฉานอันแก่กล้า แต่ก็มีอำนาจแห่งเสน่ห์มายาสตรี แม้แต่ฤๅษีกไลโกฎ ที่มุ่งแต่บำเพ็ญเพียรตะบะฉานมาตั้งแต่กำเนิด จนเป็นฤๅษีที่มีความอาวุโสและยิ่งใหญ่เหนือกว่าบรรดาฤๅษีทั้งปวงในสามโลก ผู้เป็นมิตรสหายสนิทอันเป็นที่เคารพนับถือขององค์พระอิศวร มีความรู้ความสามารถหยั่งรู้เหตุการณ์ทางโลกได้ ก็ยังมาพลาดพลั้งเสียทีเพราะหลงเสน่ห์แห่งกามคุณ ของอิสตรี ทำให้ต้องสูญเสียพิธีกรรมที่มุ่งบำเพ็ญเพียรมาเป็นเวลาช้านาน ขอมแม้กระทั่งเล็กละตะบะฉาน เดินทางออกจากป่ามาพำนักอยู่ร่วมกับนางอรุณวดีในฐานะสามีภรรยาที่เมืองพัทวิสัย

ลำดับการแสดงโขน ตอน กไลโกฎหลงรส

ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะลำดับเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องของการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน กไลโกฎหลงรส ที่กรมศิลปากรจัดแสดง ในรายการศรีสุชนาฏกรรม ครั้งที่ 48 ประจำเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2523 โดยมีการจัดฉากประกอบการแสดง ออกเป็น 2 ฉากและเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ผู้วิจัยจึงได้จัดแบ่งลำดับขั้นตอนการแสดง ออกเป็น 4 ลำดับ ดังนี้

ตารางที่ 4 : ลำดับการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน กลไโกฎหลงรส ของกรมศิลปกร

ฉาก	เนื้อเรื่อง	ลำดับการแสดง
<p>ฉากที่ 1 ฉาก มณฑลพิธิ เมืองพัทวิสัย</p>	<p>ท้าวโรมพัตทำพิธี บวงสรวงเทพยดาขอให้ฝน ตกแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จนกระทั่ง นายพรานวันจรก เดินทางมาเข้าเฝ้า กราบทูล สาเหตุที่ฝนแล้งเพราะฤษี กลไโกฎทำพิธีบำเพ็ญตบะ ท้าวโรมพัตหาวิธีทำลายพิธี จึงสั่งให้ นางอรุณวดี พระธิดาออกไปทำลายพิธี ของฤษีกลไโกฎแล้วเชิญเข้า มาพำนักอยู่ในเมือง</p>	<p>1. เริ่มการแสดง ท้าวโรมพัตเสด็จออก จากเมืองมาทรงประกอบพิธีบวงสรวง เทพดา เพื่อขอฝนแต่ก็ไม่ประสบ ผลสำเร็จ จนกระทั่งนายวันจรกพรานป่า เดินทางมาเข้าเฝ้ากราบทูลถึงสาเหตุที่เกิด ฝนแล้งเพราะฤษีกลไโกฎ บำเพ็ญเพียร ตบะฉาน</p> <p>2. เมื่อท้าวโรมพัตทราบสาเหตุตามคำ กราบบังคมของนายพรานวันจรก จึงทรง สั่งให้นางอรุณวดีผู้เป็นพระธิดาออกไป ทำลายพิธีและเชิญฤษีกลไโกฎเข้ามา พำนักอยู่ในเมือง แล้วสั่งให้เสนาผู้ใหญ่ จัดเกณฑ์ไพร่พลออกไป โดยให้ นายพรานวันจรกเป็นผู้นำทางไปสู่ที่ บำเพ็ญพิธีของฤษีกลไโกฎ</p>
<p>ฉากที่ 2 ฉากป่า ศาลวัน</p>	<p>นายวันจรกพรานป่า นำทาง นางอรุณวดีมายังสถานที่ที่ ฤษีกลไโกฎทำพิธี นางจึง เข้าไปถวายนมัสการ ฤษี กลไโกฎเห็นนางก็แปลกใจ สงสัยว่าเป็นสัตว์</p>	<p>1. นายพรานวันจรกนำทางขบวนเสด็จ นางอรุณวดีถึงป่าศาลวันที่บำเพ็ญพิธีของ ฤษีกลไโกฎ</p> <p>2. นางอรุณวดีเข้าไปถวายนมัสการอยู่ ตรงหน้าฤษีกลไโกฎ ฤษีเห็นนางเกิด ความสงสัย จึงซักถามว่าเป็นสัตว์ประเภท</p>

นายรามพ โทธิเวส ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่ง¹

“ การแสดงโขนในยุคฟื้นฟูฟื้นฟูนั้น ส่วนใหญ่ผู้แสดงเป็นตัวเอก จะใช้ครูแสดงทั้งหมด เพราะนาฏยศิลป์ผู้แสดงมีจำกัด การแสดงแต่ละครั้งใช้เวลานานหลายเดือน ส่วนผู้แสดงเป็นตัวฤๅษีธรรมหรือฤๅษีแดง ครูยอแสงท่านเป็นผู้แสดงคนแรก แต่งเครื่องยศสีแดงแบบแสงอาทิตย์(พญายักษ์ผู้เป็นลูกพญาขรหลานทศกัณฐ์) ใส่ยอดฤๅษีแต่งหน้า เขียนพรายที่คิ้วและปาก ท่านแสดงได้ดี นิ่ง สำรวม สุขุม ดิบทไม่มากเหมาะแก่ผู้เป็นนักบวช แต่สายตาแฝงไว้ด้วยความเจ้าเล่ห์ ”

นายเสรี หวังในธรรม กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ²

“ การแสดงโขนสมัยก่อนที่เริ่มมีการฟื้นฟู ก่อนข้างที่จะทำยาก เพราะหลวงปู่(นายชนิด อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร) กำชับให้ทำโขนให้มีความสนุกรวดเร็ว และจะต้องมีการจัดทำทขึ้นใหม่ เพื่อดำเนินตามคำสั่งของนายชนิด ตอนนั้นมีครูมหาดนอม(อาจารย์ถนอม โหมคเทศน์) เจ้าพัน (อาจารย์ประพันธ์ สุขนธชาติ) และพ่อ (อาจารย์เสรี หวังในธรรม) ได้รับมอบหมายให้จัดทำบทที่มากัดกันว่าภายในเวลาไม่เกินสองชั่วโมง จะทำโขนอย่างไรให้คนดูสนุกและกลับมาดูอีก จึงต้องปรับปรุงแต่งกันขึ้นมาใหม่ อันไหนไม่จำเป็นก็ตัดออกไปก่อน แต่ต้องมีทั้งบทร้องและบทเจรจาเท่าๆกัน เพราะคนดูบางคนชอบดูรำมาก บางคนชอบเนื้อเรื่อง รวมถึงฉากต้องสวยงามด้วย บทพากย์เจรจาส่วนใหญ่เอามาจากของเดิม (จากบทพากย์เจรจาของครูหมื่นพาทย์ฉันทวัน) แล้วมาตัดต่อเอาบางบทที่แต่งขึ้นใหม่ กว่าจะถูกใจปู่หลวง (หลวงวิลาสวงาม) ก็เล่นเอาเหนื่อยนำดู แต่ก็สนุกได้คิดได้เขียน หลังจากนั้นพอมีหลักแล้วคิดเพิ่มเติมอะไรลงไปก็ไม่ยากแล้ว ”

¹ สัมภาษณ์นายรามพ โทธิเวส , ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์โขน) ปี พ.ศ. 2547 , 20 กรกฎาคม 2549.

² สัมภาษณ์นายเสรี หวังในธรรม , ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ปี พ.ศ.2531 , 17 กรกฎาคม 2549 .

นายจตุพร รัตนวราหะ³ ได้กล่าวถึงการแสดงโขน ตอนพระรามเดินดงไว้ว่า

“โขนยุคนี้นับว่าเป็นยุคยอดฝีมือ ซ้อมกันนานกว่าจะได้แสดง ครูแต่ละท่านแสดงกันเต็มตัวอย่างเช่น คุณครูอร่าม ท่านเคยแสดงแต่ละตอนเหมือนถอดชีวิตทศกัณฐ์ออกมาเลย อย่างตอนลักสีดาเพียงแต่ท่าน (คุณครูอร่าม อินทรนัญญ์) ออกมาแอบดูนางสีดาที่พุ่มไม้แค่นั้นดูแล้วยังสวยเลย ครูยอแสงท่านเล่นฤๅษีแดงได้ดีเหมาะสมกับพ่ออร่าม ท่านรำเพียงนิดๆ หน่อยๆ แต่ท่าทางท่านเจ้าเล่ห์ นำกลิ่นเวลาโกธรนางสีดา รูปแบบการแสดงก็นำมาจากโบราณ เพราะปู่หลวงวิลาสวงาม ท่านจะคุมซ้อมเองอะไรไม่ชอบไม่เหมาะ ท่านก็บอกกับครูอร่าม ครูอาคม แก้ไขปรับปรุง หรือถ้าเป็นทางดนตรีและบทก็จะให้ครูมนตรี (มนตรีตราโมท) แก้ไข การแสดงจึงออกมาดี ไม่เหมือนปัจจุบันที่ใช้เวลาซ้อมน้อย จึงมีข้อผิดพลาดมาก ”

จากการศึกษาพบว่ากรมศิลปากรได้จัดการแสดงโขนตอน ลักสีดา กรมศิลปากรได้จัดแสดงขึ้นครั้งแรก เพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนชมเพื่อฟื้นฟูการแสดงนาฏกรรมโขน ณ โรงละครศิลปากร ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2500 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2501 โดยการแสดงตอน ลักสีดา เป็นการแสดงโขนที่มีเนื้อหายุ่งในองค์ 1 ของการแสดงโขนชุด พระรามเดินดง ซึ่งกรมศิลปากรได้ปรับปรุงบทการแสดงขึ้นใหม่ ลักษณะการแสดงเป็นการแสดงโขนประเภทโขนฉาก สำหรับผู้จัดทำบทการแสดงเฉพาะตอนลักสีดา คือ นายเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ ดำเนินเรื่องตามบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ชุดสีดาหาย บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6)

---

³สัมภาษณ์นายจตุพร รัตนวราหะ , ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์โขน สำนักงานสังคีตกรมศิลปากร , 18 กรกฎาคม 2549.

ความหมายและความสำคัญของการแสดงโขน ตอน ลักสีดา

การแสดงโขนตอนนี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงต้นเหตุแห่งการเกิดสงครามระหว่างอันยี่งใหญ่พระรามกับทศกัณฐ์ อีกประการหนึ่งเพื่อให้เห็นถึงความฉลาดปราดเปรื่องทางสติปัญญาของทศกัณฐ์ในการวางกลอุบายเพื่อเอาชนะศัตรู โดยไม่ต้องรบให้เสียกำลังไพร่พล ทศกัณฐ์วางกลอุบายให้มารีศแปลงกายเป็นกวางทองเพื่อเดินทางไปล่อลวงให้นางสีดาหลงรัก ประารถนาที่อยากจะได้ จนเป็นเหตุให้พระราม พระลักษมณ์ ออกจากอาศรม ใต้โอกาสของทศกัณฐ์ที่แปลงร่างเป็นฤๅษีสวรรณาเข้าไปหานางสีดา พุคจาโน้มน้าวให้นางไปอยู่กับทศกัณฐ์ดีกว่าอยู่กับพระราม การที่ทศกัณฐ์แปลงร่างเป็นฤๅษี เพราะรู้ว่าในยามค้ำขันที่นางสีดาต้องอยู่คนเดียวในอาศรม ย่อมจะเกิดความหวาดระแวง และเกรงกลัวภัยอันตราย ถ้าจะเข้าไปในร่างยักษ์หรือร่างอื่นๆ เกรงว่าแผนการจะไม่เป็นผลสำเร็จ แต่ถ้าเข้าไปในร่างฤๅษี นางสีดาคงจะไม่หวาดกลัวหรือหวาดระแวง

ทั้งนี้ น่าจะมาจากความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ ที่ถือว่าฤๅษีคือนักบวชผู้บริสุทธิ์ เป็นเสมือนตัวแทนพระผู้เป็นเจ้า เป็นที่เคารพนับถือของบุคคลทั่วไปที่ได้พบเห็น ดังนั้นการที่นางสีดาให้การต้อนรับฤๅษีสวรรณาและเชิญให้เข้าไปนั่งพักผ่อนที่หน้าอาศรม เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ฤๅษีเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องและเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลทั่วไป แม้นางสีดาที่อยู่ในสถานการณค้ำขันซึ่งไม่ควรไว้ใจผู้ใด ก็ยังมีได้หวาดระแวงแก่บุคคลเพศนักบวช จนเป็นเหตุให้ถูกลักพาตัวไปกรุงลงกา

ลำดับการแสดงโขน ตอน ลักสีดา

ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะลำดับเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ลักสีดา ที่กรมศิลปากรปรับปรุงบทการแสดงโขนขึ้นใหม่ จัดแสดงให้ประชาชนชม เพื่อฟื้นฟูการแสดงนาฏกรรมโขน ณ โรงละครศิลปากร เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2500 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2501 โดยมีการจัดฉากประกอบการแสดงออกเป็น 1 ฉากใหญ่ และ 1 ฉากย่อย และเพื่อให้เกิดความเข้าใจผู้วิจัยจึงได้จัดแบ่งลำดับขั้นตอนการแสดงออกเป็น 3 ลำดับ ดังนี้

ตารางที่ 5 : ลำดับการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอนลักสีดา ของกรมศิลป์ากร

ฉาก	เนื้อเรื่อง	ลำดับการแสดง
ฉาก - อาศรม พระรามในป่า ริมฝั่งแม่น้ำ โคธาวารี	ทศกัณฐ์วางอุบายใช้ให้ มารีศ แปลงร่างเป็น กวางทอง ไปล่อลวงนาง สีดาให้หลงรักใคร่ อยาก ได้มาเลี้ยงไว้ในอาศรม ทูล ขอให้พระรามตามจับมาให้ พระลักษมณ์กราบทูลทัด ทาน แต่นางสีดาไม่เชื่อฟัง สุดที่พระรามจะขัดใจได้ จึง ออกติดตามจับกวางทอง จน	1. เริ่มการแสดง พระราม นางสีดาและ พระลักษมณ์ประทับอยู่หน้าอาศรม นาง สีดามองเห็นกวางทองอยากได้มาเลี้ยง ทูลขอร้องให้พระรามออกตามจับมาให้ แต่พระลักษมณ์กราบทูลทัดทานโดยให้ เหตุผลว่าอาจเป็นอสูรแปลงร่างมา นาง สีดาไม่เชื่อเฝ้าอ่อนวอนขอร้องพระราม พระรามสุดที่จะขัดใจได้ จึงยอมออกจาก อาศรมติดตามจับกวางทองเข้าไปในป่า
(ฉากย่อย) ฉากป่าลึก	เข้าไปในป่าลึก จนแผลงศร สังหารกวางทอง ร่าง กลายเป็นมารีศส่งเสียงร้อง เป็นเสียงของพระรามให้ พระลักษมณ์มาช่วยเหลือ นางสีดาคิดว่าพระรามตกอยู่ ในอันตรายจึงให้พระ ลักษมณ์เดินทางไปช่วย	2. เมื่อพระรามติดตามจับกวางทองจน เข้าไปในป่าลึก เกิดความสงสัยจึงทรง แผลงศรสังหาร ถูกกวางทองกลายร่าง กลับเป็นพญายักษ์ชื่อมารีศ ส่งเสียงร้อง เหมือนเสียงพระรามให้พระลักษมณ์ ติดตามมาช่วยเหลือ ครั้นนางสีดาได้ยินก็ สั่งให้พระลักษมณ์เดินทางออกไปช่วย พระลักษมณ์ทูลทัดทานว่าไม่ใช่เสียง พระราม นางสีดากริ้วโกรธ ทำให้ พระลักษมณ์ต้องจำใจเดินทางออกจาก อาศรมเพื่อติดตามพระรามกลับมา
(ฉากซ้ำฉาก แรก) อาศรม พระราม	ฝ่ายทศกัณฐ์แอบดูเหตุการณ์ เห็นได้โอกาสเหมาะะ จึง แปลงร่างเป็นฤๅษี สุธรรม เข้าไปพุดจาหว่านล้อมให้ นางสีดาไปอยู่กับทศกัณฐ์ คิดว่าอยู่กับพระรามเมื่อนาง สีดาไม่เชื่อฟัง ก็กลายร่าง	3. ฝ่ายทศกัณฐ์ซึ่งแอบดูเหตุการณ์อยู่ที่ พุ่มไม้ใกล้อาศรมเห็นได้โอกาส จึงแปลง ร่างเป็นฤๅษีชื่อ “ สุธรรม ” เข้าไปพุดจา หว่านล้อมให้นางสีดาเห็นความดีของ ทศกัณฐ์และคู่ควร ไปอยู่เป็นนมเสียดีกว่า

ฉาก	เนื้อเรื่อง	ลำดับการแสดง
	เป็นทศกัณฐ์ลักพาตัวนางไป ยังกรุงลงกา	อยู่กับพระราม นางสีดากริ้วโกรธไม่เชื่อ ฟังและเชิญให้ฤๅษีออกจากอาศรม ฤๅษี สุวรรณจึงกลายร่างกลับเป็นทศกัณฐ์ ลักพาตัวนางสีดาเหาะไปยังกรุงลงกา

3.1.3 ความเป็นมาของการแสดงโขน ตอน ถวายลิง ที่กรมศิลปกรจัดแสดง

การแสดงโขนตอน ถวายลิง กรมศิลปกรได้จัดแสดงขึ้นครั้งแรก เพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนชมเมื่อครั้งจัดการแสดงเพื่อฟื้นฟูการแสดงนาฏกรรมโขน ณ. โรงละครศิลปากร ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2495 ถึง เดือนมกราคม พ.ศ. 2496 โดยการแสดงตอน ถวายลิง เป็นการแสดงโขนตอนหนึ่งในอีกหลายตอนที่อยู่ในการแสดงโขนชุดหนุมานอาสา ได้แก่ ตอน ทศกัณฐ์กรบ ถวายลิง หนุมานตีทัพพระลักษมณ์ เข้าห้องนางสุวรรณกัณยุมาและหนุมานชุกล่องดวงใจ

เนื้อหาในการแสดงโขนชุดนี้ จะกล่าวถึงบทบาทความสำคัญของหนุมานในช่วงท้ายศึกทศกัณฐ์และได้รวบรวมจัดเป็นการแสดงโขนชุดนี้ขึ้น ซึ่งในแต่ละตอนของการแสดงโขน ชุดหนุมานอาสา อาจแบ่งได้เป็นตอนดังนี้

สำหรับบทโขน ตอน ถวายลิง ที่ใช้ในการแสดงครั้งนั้น จากคำให้สัมภาษณ์ของนายเสรี หวังในธรรม⁴ ศิลปินแห่งชาติ ได้กล่าวถึงบทโขนที่ใช้สำหรับการแสดงไว้ว่า

“ บทเป็นบทเก่าที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ครุฑนอม โหมคเทศน์ ซึ่งเป็นครูพากย์เจรจาโขนในขณะนั้นนำมาปรับปรุงเรียบเรียงและแต่งขึ้นใหม่ นำมาเป็นบทที่ใช้แสดงในครั้งนั้น ”

บทที่ใช้แสดงโขน ตอน ถวายลิง ปัจจุบันจะนิยมใช้บทที่เคยแสดงที่โรงละครศิลปากร ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2495 มาเป็นหลักในการแสดง แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงบทเจรจาดั – คอบ ระหว่างคนพากย์เจรจากับฤๅษีโคบุตรหรือวิธีการนำเสนอมุขตลกใหม่ ๆ

⁴ สัมภาษณ์นายเสรี หวังในธรรม , ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ปี พ.ศ.2531 , 17 กรกฎาคม 2549

แต่ก็ยังไม่ว่ารูปแบบการแสดงของเดิม เช่น วิธีการดำเนินเรื่องและท่าไม้ดีของทศกัณฐ์ที่เป็นรูปแบบการตีหุ่นมาน (ตีลิง) ซึ่งจะกล่าวไว้ในลำดับต่อไป

ความหมายและความสำคัญของการแสดงโขน ตอน ถวายลิง

การแสดงโขนตอนนี้เพื่อแสดงให้เห็นความกล้าหาญและความสามารถทางด้านสติปัญญาของหนุมานผู้เป็นทหารเอกของพระรามในการวางแผนทำกลอุบายล่อลวงเอากล่องดวงใจทศกัณฐ์มาจากฤๅษีโคบุตรได้สำเร็จ ทั้งที่รู้ว่าฤๅษีโคบุตร เป็นมหาฤๅษี ที่มีเวทมนตร์คาถาและเชี่ยวชาญมากด้วยอิทธิฤทธิ์ แต่ด้วยความจงรักภักดีต่อผู้เป็นเจ้านายจึงยอมเสี่ยงอันตรายด้วยการยอมเอาตัวเองเข้าไปอยู่ในกรุงลงกา เพื่อต้องการให้กลอุบายล่อลวงประสบความสำเร็จ

ลำดับการแสดงโขน ตอน ถวายลิง ที่กรมศิลปากรจัดแสดง

ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะลำดับเหตุการณ์ในเรื่องการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ถวายลิง ที่กรมศิลปากรปรับปรุงบทการแสดงโขนขึ้นใหม่ จัดแสดงให้ประชาชนชมเพื่อฟื้นฟูการแสดงนาฏกรรมโขน ณ. โรงละครศิลปากร เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2495 ถึง เดือนมกราคม พ.ศ. 2496 โดยมีการจัดฉากประกอบการแสดงออกเป็น 2 ฉาก และ เพื่อให้เกิดความเข้าใจผู้วิจัยจึงได้จัดแบ่งลำดับขั้นตอนการแสดงออกเป็น 4 ลำดับ ดังนี้

ตารางที่ 6 ลำดับการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ถวายลิง ของกรมศิลปากร

ฉาก	เนื้อเรื่อง	ลำดับการแสดง
ฉากที่ 1 ฉาก อาศรมฤๅษีโคบุตร	หนุมานและองคตรับ อาสาพระรามมาทำการ ล่อลวงเอากล่องดวงใจของ ทศกัณฐ์จากฤๅษีโคบุตร ทั้ง สองจึงเดินทางมาถึงยัง อาศรมของฤๅษีโคบุตรเชิง เขานินทกาลา แล้วหนุมาน นัดแนะวางกลอุบายกับ องคต ว่าโกธรแค้นพระราม	1. เริ่มการแสดงเมื่อหนุมานและองคตคิด อุบายวางแผนเข้าไปล่อลวงฤๅษีโคบุตร โดยนัดแนะกันว่าทั้งสองทำที่เป็นโกธร แค้นพระรามจึงหนีออกมาจากกองทัพ เดินทางมายังกรุงลงกาเพื่อมาขอความ ช่วยเหลือจากฤๅษีโคบุตร ครั้นปรึกษากัน เสร็จทั้งสองจึงแกล้งทำเป็นร้องไห้เข้าไป หาฤๅษีโคบุตร ซึ่งนั่งบำเพ็ญสมาธิอยู่ที่หน้า อาศรมเมื่อฤๅษีโคบุตรเห็นหนุมานนองคต

ฉาก	เนื้อเรื่อง	ลำดับการแสดง
	<p>พากันหนีมาขอความช่วยเหลือจากฤๅษีโคบุตร ให้ช่วยพาตนทั้งสองพี่น้องไปฝากตัวรับราชการอยู่กับทศกัณฐ์แล้วออกอุบายให้ฤๅษีฝากกล่องดวงใจของทศกัณฐ์ไว้กับองคต ก่อนนำตนเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์จนฤๅษีโคบุตรหลงเชื่อ ทำตามคำของหนุมานทุกประการ</p>	<p>มานั่งร้องไห้อยู่ตรงหน้าก็รู้สึกแปลกใจ สอบถามความเป็นมาของหนุมานและองคต จนรู้ต้นสายปลายเหตุ แต่ไม่ยอมทำตามคำขอร้องของหนุมาน ด้วยเหตุผลที่ว่าทั้งสองเคยเป็นศัตรูของทศกัณฐ์ พร้อมกับขับไล่ให้ออกไปให้พ้นอาศรม ทำให้หนุมานต้องเป่ามนตร์สะกดให้ฤๅษีหลงเชื่อในคำพูดของตน เมื่อฤๅษีโคบุตรต้องมนตร์สะกดของหนุมาน ก็เกิดความสงสาร จึงยอมพาไปฝากตัวทำราชการอยู่กับทศกัณฐ์</p> <p>2. ขณะที่ฤๅษีโคบุตรกำลังจะออกเดินทางไปกรุงลงกา หนุมานและองคตต่างช่วยกันค้นหากกล่องดวงใจภายในฤๅษี แต่ไม่พบ จึงแกล้งถามฤๅษีโคบุตรว่า ก่อนที่จะหนีออกมาจากกองทัพพระราม มีข่าวลือว่า ทศกัณฐ์ถอดดวงใจได้ ฤๅษีโคบุตรว่าจริงและอยู่ที่ตนเป็นผู้เก็บรักษาไว้ แล้วเล่าถึงเรื่องการถอดดวงใจของทศกัณฐ์ว่า ทำพิธีถอดยากใช้เวลานาน แต่เวลากลับคืนร่างนั้นง่าย เพราะถ้าดวงใจอยู่ใกล้ร่างเมื่อใด ทศกัณฐ์มีอารมณ์โกรธดวงใจจะคืนร่างแล้วไม่สามารถทำพิธีถอดได้อีก</p> <p>หนุมานจึงแกล้งกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ทศกัณฐ์เห็นตนเข้าต้องโกรธ แล้วดวงใจที่อยู่กับฤๅษีต้องกลับคืนร่าง หนุมานจึง</p>

ฉาก	เนื้อเรื่อง	ลำดับการแสดง
		<p>แกสั่งแนะนำวิธีแก้ไขโดยให้อาวงใจ ทศกัณฐ์ฝากองคตไว้ให้ไปร่อนหน้าประตูเมือง พอฝากตนอยู่กับทศกัณฐ์เรียบร้อย ออกมาจากเมืององคตก็คืนกล่องดวงใจให้ ฤๅษีโคบุตรหลงเชื่อ จึงนำกล่องดวงใจของทศกัณฐ์ออกมาให้หนุมาน</p> <p>3. เมื่อหนุมานได้กล่องดวงใจทศกัณฐ์ สมดังอุบาย จึงเรียกงองคตออกไปนอกกุฎี กำชับสั่งความเป็นความลับว่า ให้เนรมิตกล่องดวงใจปลอม ให้แก่ฤๅษีโคบุตรที่ออกมาจากกรุงลงกา แล้วให้ไปร่อนที่เขาอัญชัญ ไม่เกิน 7 วันจะไปพบ องคต รีบเหาะไปทำตามคำสั่ง ส่วนหนุมาน เดินทางไปกรุงลงกากับฤๅษีโคบุตร</p>
ฉากที่ 2 ฉากห้องพระโรงกรุงลงกา	เมื่อฤๅษีโคบุตรนำหนุมานเดินทางมายังกรุงลงกา ขณะนั้นทศกัณฐ์กำลังออกว่าราชการในท้องพระโรง เห็นฤๅษีโคบุตรพาหนุมานเข้ามา ก็โกรธแค้น จับอาวุธเข้าทำร้ายหวังจะเข่นฆ่า แต่ฤๅษีโคบุตรคอยป้องกันและพูดจาเกลี้ยกล่อมจนทศกัณฐ์คลายความโกรธ ยอมรับหนุมานไว้ในกรุงลงกาตามคำขอของฤๅษีโคบุตร	<p>1. ฝ่ายฤๅษีโคบุตรพาหนุมานมาถึงกรุงลงกาจึงพาเข้าเฝ้าทศกัณฐ์</p> <p>2. ขณะนั้นทศกัณฐ์เสด็จออกว่าราชการยังท้องพระโรงเห็นฤๅษีโคบุตรผู้เป็นอาจารย์จึงออกมาต้อนรับ ครั้นมองเห็นหนุมานก็เกิดความโกรธจับอาวุธไล่เข่นฆ่า แต่ฤๅษีโคบุตรคอยป้องกันเอาไว้ และเกลี้ยกล่อมจนทศกัณฐ์คลายโกรธลง ทศกัณฐ์เมื่อฟังเหตุผลและคำขอร้องของฤๅษีจึงยอมรับหนุมานไว้ ฤๅษีโคบุตรจึงสั่งสอนหนุมานแล้วลาทศกัณฐ์คืนกลับยังอาศรม</p>

จากข้อมูลความเป็นมา ความหมาย ความสำคัญและลำดับการแสดงโขนทั้ง 3 ตอน ที่กรมศิลปากรจัดแสดง ทำให้ทราบว่า การแสดงโขนในแต่ละตอนมีความเป็นมา ความหมายและความสำคัญอย่างไร ใครเป็นผู้จัดทำบทการแสดง มีการจัดการแสดง เมื่อใด โดยเฉพาะการวางโครงเรื่องของชุดหรือตอนที่จัดแสดง ทำให้ทราบถึงบทบาท ของฤๅษีในแต่ละตน ว่ามีอุปนิสัยอย่างไร มีความเป็นมาอย่างไร และมีความรู้ ความสามารถเพียงใด เช่น ฤๅษีกลไกโกฏ มีนิสัยชอบสันโดษ บำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าตน เดียว ไม่รับรู้ความเดือดร้อนของคนในสังคมเมือง ฤๅษีสุธรรมคืออสูรแปลงร่างที่มีความ คุร้าย ฤๅษีโคบุตรเป็นผู้มีวิชาอาคมเป็นที่เคารพนับถือของเหล่าอสูรในกรุงลงกาแต่ขลาด ความรอบครอบจนเป็นเหตุทำให้ผู้เป็นศิษย์อันเป็นที่รักถึงแก่ความตาย เป็นต้น

3.2 ประวัติครูผู้แสดงฤๅษีกลไกโกฏ ฤๅษีสุธรรม ฤๅษีโคบุตร ที่สำคัญในอดีตและปัจจุบันใน โขนกรมศิลปากร

นาฏยศิลปินกรมศิลปากรที่สำคัญๆ ที่เคยแสดงโขนในบทบาทฤๅษีทั้ง 3 คน ที่ โรงละครศิลปากรและโรงละครแห่งชาติ มีมากมายหลายท่าน แต่มีเพียงบางท่านที่ได้ แสดงบทบาทฤๅษีในการแสดงโขนอย่างสม่ำเสมอและเป็นผู้แสดงในยุคแรกๆของกรม ศิลปากร จนเป็นที่จดจำของนาฏยศิลปินและผู้ชมการแสดง ถึงแม้บางท่านอาจจะเคย แสดงไม่กี่ครั้ง แต่เป็นการแสดงครั้งที่สำคัญที่นาฏยศิลปินและผู้ชมได้จดจำและกล่าว ขานกันมา ว่าเป็นผู้แสดงที่มีความอาวุโสสูงสุดเท่าที่กรมศิลปากรเคยจัดแสดงและ ทุกๆ ท่านล้วนเป็นผู้เชี่ยวชาญนาฏยศิลป์ไทยด้านโขน ละคร บางท่านได้รับการยกย่องเชิดชู เกียรติให้เป็นศิลปินแห่งชาติ แม้ในปัจจุบันนาฏยศิลปินส่วนใหญ่จะได้ล่วงลับไป แล้วแต่ก็มีบางท่านที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวถึงประวัติและผลงานการแสดง บทบาทฤๅษีของนาฏยศิลปินกรมศิลปากรไว้พอสังเขปรวมทั้งสิ้น 5 ท่าน โดยเริ่มตั้งแต่ผู้ แสดงบทบาทฤๅษีกลไกโกฏ ฤๅษีสุธรรม และฤๅษีโคบุตร ตามลำดับความอาวุโสของ นาฏยศิลปิน ดังนี้

3.2.1 นาฏยศิลป์ผู้แสดงอุษิกโลโกฏ

1. นายทองเริ่ม มงคลนัฏ⁵

ภาพที่ 42 : นายทองเริ่ม มงคลนัฏ
ที่มา : วิทยาลัยนาฏศิลป์

---

⁵ ปัญญา นิตยสุวรรณ , ดิลก หวังในธรรม “ ศิลปินที่น่ารู้จักครูทองเริ่ม มงคลนัฏ” นิตยสารศิลปากรปีที่ 28 เล่ม 1 มีนาคม 2527 (กรุงเทพมหานคร : หสน. สหประชาพานิชย์) หน้า 9.

นายทองเริ่ม มงคลนัฏ เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2450 ที่บ้านตำบลจักรวรรดิ (หลังวัดเชิงเลนหรือวัดบพิตรพิมุขวรวิหารในปัจจุบัน) อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร (กรุงเทพมหานคร) บิดาชื่อ นายอิน ไม่มีนามสกุล เพราะในสมัยที่นายทองเริ่มเกิด ยังไม่มีพระราชบัญญัติให้ใช้นามสกุล ต่อมาเมื่อนายทองเริ่มมีอายุได้ 5 ขวบ บิดาได้นำตัวไปฝากเป็นบุตรบุญธรรมหลวงรามภรตศาสตร์ (ยม มงคลนัฏ) ซึ่งเป็นศิลปิน โขนผู้มีฝีมือในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 และนางบุญเรือน มงคลนัฏ โดยบุคคลทั้งสองรักใคร่และเลี้ยงดูนายทองเริ่มเหมือนบุตรแท้จริงของท่าน ทั้งยังให้การศึกษและให้นายทองเริ่มใช้นามสกุล “ มงคลนัฏ ” ของท่านตลอดมาอีกด้วย

นายทองเริ่ม มงคลนัฏ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2532 สิริอายุรวม 82 ปี

การศึกษา

เริ่มเข้ารับการศึกษชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ที่โรงเรียนวัดประยูรวงศาวาส แต่ยังไม่จบปี ก็ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนพรานหลวง เป็นนักเรียนพรานหลวงกรมมหรสพ ซึ่งเป็นโรงเรียนในพระบรมราชานุเคราะห์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้เริ่มฝึกหัดโขนตั้งแต่อายุ 12 ปี ในขณะที่เป็นนักเรียนฝึกหัดโขนโรงเรียนพรานหลวง โดยฝึกเป็นตัวช่วย ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2462 จนถึงปี พ.ศ.2468 เป็นเวลา 7 ปี

ครั้นเมื่อสิ้นสมัยรัชกาลที่ 6 กรมมหรสพก็ถูกยุบ ทำให้โรงเรียนพรานหลวงต้องถูกยุบตามไปด้วย นักเรียนโขนพรานหลวงจึงจำเป็นต้องแยกย้ายกันออกไป ต่อมาปี พ.ศ. 2470 หลวงราชพงษ์ภักดีซึ่งเคยเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 6 ได้จัดตั้งคณะโขนเอกชนขึ้น โดยรวบรวมนักเรียนพรานหลวงที่เคยฝึกหัดโขนมาร่วมคณะ นายทองเริ่มจึงเป็นคนหนึ่งที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมการแสดงโขนในคณะหลวงราชพงษ์ภักดีและแสดงร่วมมาเป็นเวลานานจนมีความเชี่ยวชาญในทางนาฏศิลป์โขนเป็นอย่างดี

การเข้ารับราชการ

เข้ารับราชการครั้งแรกที่กองการสังคีต กรมศิลปากร ในตำแหน่งศิลปินจัตวา แผนกนาฏศิลป์ เมื่อปี พ.ศ. 2489 โดยการชักชวนของหลวงวิลาศวงามและต่อมาได้ออนย้ายไปปฏิบัติหน้าที่ครูสอนวิชานาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ให้แก่นักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ (ปัจจุบัน คือ วิทยาลัย นาฏศิลป์)จนเกษียณอายุราชการ เมื่อปี พ.ศ. 2512 ได้รับตำแหน่งศิลปินโท อันเป็นเกียรติประวัติในชีวิต แต่ด้วยความรู้ความสามารถ

ทางด้านนาฏศิลป์ โขน กรมศิลปากรจึงจ้างให้เป็นครูสอนต่อไป จนกระทั่งอายุเกิน 65 ปี ได้เป็นลูกจ้างชั่วคราวในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย โขนละคร ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

ประสบการณ์ด้านการฝึกหัดและการแสดงโขนละคร

การฝึกหัด เริ่มฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์ที่โรงเรียนพรานหลวงกับหลวงรามภรต ศาสตร์ และ ขุนราชคชเสน ครั้นเมื่อเข้ารับราชการที่กรมศิลปากรได้ฝึกหัดเพิ่มเติมกับ ครูผู้มีความรู้ความสามารถทางด้านโขนละครอีกหลายท่าน ได้แก่ ฝึกหัดโขนยักษ์กับ คุณครูอร่าม อินทรนัญ ฝึกหัดโขนละครตัวพระกับหลวงวิลาศวงงาม ท่านผู้หญิงผ่องแผ้ว สนิทวงศ์เสนี เป็นต้น

ผลงานด้านการแสดงโขนละคร

สามารถแสดงนาฏศิลป์โขนละครที่กรมศิลปากรจัดการแสดงเผยแพร่ให้ ประชาชนชม ตามสถานที่สำคัญต่าง เช่น โรงละครศิลปากร โรงละครแห่งชาติ เป็นต้น แสดงเป็นทั้งตัวเอกและตัวประกอบ อาทิเช่น แสดงเป็นยักษ์ตัวเอกในการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ได้แก่ นนทก มูลพลัม อินทรชิต พิจิตรไพร่และการแสดงเป็นยักษ์ ตัวประกอบ เช่น เสนายักษ์ เป็นต้น โดยเฉพาะบทบาทการแสดงเป็นตัวอสูรนนทกในการแสดงโขนตอนนารายณ์ปราบนนทกหรือนิวเพชร์ นับว่าสร้างชื่อเสียงให้แก่ นายทองเริ่ม จนเป็นที่รู้จักของประชาชนคนดู จนได้เป็นต้นแบบให้ช่างกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ปั้นรูปและหล่อด้วยโลหะสำริด ประดิษฐานไว้ที่ห้องโถงด้านหน้าโรงละครแห่งชาติจนทุกวันนี้

ภาพที่ 43: แสดงเป็นนันทกในการแสดง โขนตอนนารายณ์ปราบนนทก
ที่มา : หนังสือศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 หน้า 10

ภาพที่ 44 : รูปปั้นโลหะหน้าโรงละครแห่งชาติที่นายทองเริ่มเป็นแบบด้วนนทก
ที่มา : โรงละครแห่งชาติ

การแสดงละครที่เป็นตัวเอกและตัวประกอบที่สำคัญ ได้แก่ แสดงเป็นตัว
ประสันตา จากการแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตอนประสันตาค่อนหรือแสดงเป็นตัวนาง
พรายตานี ในละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พรายเพชรพรายบัวออกศึก เป็นต้น
ผลงานการแสดงบทบาทผู้มีองค์สำคัญในการแสดงโขนของกรมศิลป์ากร

นายทองเริ่ม ได้รับบทบาทให้แสดงเป็นฤๅษีโกโลโกฏ ในการแสดงโขนชุด
รามาวตาร ตอน หุงข้าวทิพย์ ณ. โรงละครแห่งชาติ เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2530 ในงาน
เฉลิมฉลองครบ 60 พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเปิดโรงละครแห่งชาติ
หลังจากการปิดซ่อมแซมเป็นเวลา 2 ปี การแสดงโขนชุด รามาวตาร⁶ เป็นการแสดงโขน
ครั้งสุดท้ายของนายทองเริ่ม มงคลนัฏ ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยโขน – ละคร เพราะ
ขณะนั้นนายทองเริ่ม มีอายุ 80 ปี

สาเหตุที่เข้าร่วมการแสดงเพราะได้รับการขอร้องจากนายเสรี หวังในธรรม
ผู้อำนวยการกองการสังคีต กรมศิลป์ากรในขณะนั้น โดยได้รับการถ่ายทอดท่ารำและ
บทบาทการแสดงจากท่านผู้หญิงแล้ว สนิทวงศ์เสนี นับเป็นผู้แสดงที่มีอายุมากที่สุด
เท่าที่กรมศิลป์ากรเคยจัดการแสดงโขนออกแสดง ณ. โรงละครแห่งชาติ จัดการแสดง
ตั้งแต่เดือน มีนาคม ถึง เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2530 เป็นเวลา 1 เดือน 13 วัน ทำการแสดง
ทุกวันเสาร์และอาทิตย์วันละ 2 รอบ รวมระยะเวลาแสดงประมาณ 26 ครั้ง (26 รอบ)
โดยนายทองเริ่ม ไม่เคยขาดหรือหยุดพักการแสดงแม้แต่รอบเดียว

---

⁶ กรมศิลป์ากร , สูจิบัตร โขน ชุด รามาวตาร (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์
การพิมพ์ , 2530) , หน้าคำนำ.

ภาพที่ 45 : นายทองเริ่มแสดงเป็นพระฤๅษีไลโกฏ
ที่มา : หนังสือคู่มือปฏิบัติการแสดง โขนชุกรามาวดาร หน้า 21

ภาพที่ 46 : พระฤๅษีไลโกฏทำพิธีหุงข้าวทิพย์
ที่มา : หนังสือคู่มือปฏิบัติการแสดง โขนชุกรามาวดาร หน้า 21

ลักษณะการรำและบทบาทการแสดง

จากการสัมภาษณ์ประสาธ ทองอร่าม ผู้ปฏิบัติหน้าที่พาคย์เจรจาโขนและ ประดิษฐ์ ศิลปะสมบัติ ผู้ร่วมแสดงเป็นฤๅษีกับครูทองเริ่มในการแสดงโขนครั้งนั้นได้ กล่าวไว้สอดคล้องกันว่า ⁷

“ พ่อเริ่ม(ครูทองเริ่ม)ได้แสดงเป็นฤๅษีโลกิภู ตอนกวนข้าวทิพย์ ทุกรอบการแสดงร่วมกับศิลปินกรมศิลปากร โดยมีเคชขาดการแสดงแม้แต่รอบเดียว และรำได้สวยงาม มีสมาธินำเคารพนับถือ สามารถรำรำประกอบเพลงขับร้อง การพาคย์เจรจาได้อย่างงดงามถึงแม้ตัวท่านจะเล็กแต่ท่าทางภูมิฐานเหมาะสมกับบทบาทฤๅษีชั้นผู้ใหญ่ผู้สูงศักดิ์ รวมทั้งการรำประกอบเพลงหน้าพาทย์ พราหมณ์ออก ท่านรำได้ตรงจังหวะแม่นยำการตั้งวงตั้งเหลี่ยมสมส่วนสมบุคลิกของตัวท่านและไม่แสดงออกถึงความเหน็ดเหนื่อยของศิลปินผู้สูงอายุ ”

การถ่ายทอดบทบาทและทำรำฤๅษีโลกิภูในการแสดงโขนตอนกวนข้าวทิพย์

จากการที่ผู้วิจัยได้สอบถามครูและนาฎยศิลปินบางท่านถึงเรื่องการถ่ายทอดบทบาทและทำรำของฤๅษีโลกิภูในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอน กวนข้าวทิพย์ ซึ่งอยู่ในตอนหนึ่งของการแสดงโขน ชุด รามาวตาร เมื่อปีพ.ศ.2530 ที่นายทองเริ่มเป็นผู้แสดง ทั้งนี้ได้รับคำตอบจากครูและนาฎยศิลปินสอดคล้องกันพอสรุปได้ว่า นายทองเริ่มไม่เคยถ่ายทอดให้แก่ผู้ใด ตามคำกล่าวของประดิษฐ์ ศิลปะสมบัติ⁸ ผู้เป็นศิษย์ที่มีความใกล้ชิดกับนายทองเริ่มกล่าวว่า

“ ไม่เคยเห็นท่านถ่ายทอดให้ใคร จะมีก็แต่การต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์ เสมอเถร พราหมณ์เข้า พราหมณ์ออก ซึ่งเป็นทำรำที่ใช้สำหรับฤๅษีนักบวชในการเดินทาง

⁷ สัมภาษณ์ ประสาธ ทองอร่าม , นักวิชาการ 8 กลุ่มงานวิจัยและพัฒนากการแสดง สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร และ ประดิษฐ์ ศิลปะสมบัติ ,ครูชำนาญการ วิทยาลัยนาฎศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร , 20 กรกฎาคม 2550.

⁸ สัมภาษณ์ประดิษฐ์ ศิลปะสมบัติ ,ครูชำนาญการ วิทยาลัยนาฎศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร , 20 กรกฎาคม 2550.

ลักษณะท่ารามีทั้งท่าพระและยัคน์ผสมกัน ช่วงนั้นท่านก็อายุมากแล้วไม่ค่อยรำ
เองแต่จะนั่งแล้วคอยแนะนำแก้ไขส่วนมากจะให้ครูสมศักดิ์ ครูประเมษฐ์หรือครู
(นายประคิษฐ์)เป็นคนรำนำเด็กนักเรียน ”

ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของสุจิตต์ พันสังข์^๑ กล่าวไว้ว่า

“เท่าที่ทราบท่านไม่ได้ถ่ายทอดให้ใครที่แผนกนาฏ(กลุ่มนาฏศิลป์ สำนักการ
สังคีต)เพราะท่านสอนอยู่ในวิทยาลัยฯ เมื่อก่อนถ้าสำนักการสังคีตจัดการแสดง
โขนตอนนี้ก็จะต่อท่ากับพ่อหยัด (ครูหยัด ช้างทอง) หรือครูราชมพูนั่นไม่ได้
เข้าไปต่อกับพ่อเริ่ม ”

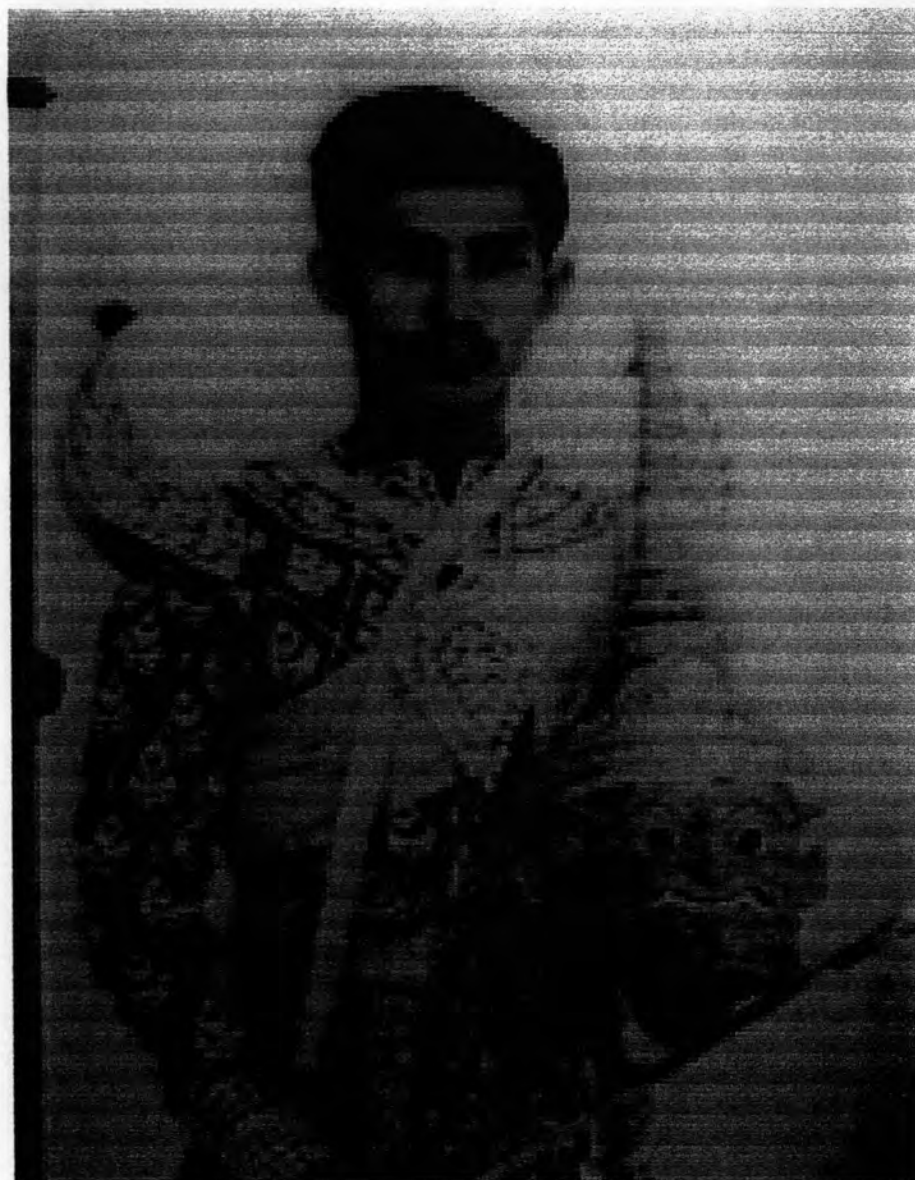
ด้วยประสบการณ์ความรู้ความสามารถที่สะสมมายาวนานด้วยความมุ่งมั่นและ
ตั้งใจปฏิบัติงาน ทำให้นายทองเริ่มมีจิตวิญญาณในความเป็นครูและนาฏยศิลป์
ผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏยศิลป์โขน เป็นผู้แสดงที่สวมบทบาทตัวโขนละครที่แสดงบน
เวทีให้เสมือนกับมีชีวิตจริง สร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ชมจนทำให้มีชื่อเสียงโดดเด่น
เป็นที่กล่าวขานชื่นชมและเคารพนับถือของคนในวงการนาฏยศิลป์ไทย

ท่านอุทิศชีวิตให้กับความเป็นครูสอนลูกศิษย์คนแล้วคนเล่าด้วยความรัก
ความทุ่มเท ให้ความรู้และกำลังใจจนศิษย์บรรลุถึงความสำเร็จ มีชื่อเสียงอยู่ในวงการ
นาฏยศิลป์ไทยมากมาย เช่น นายธงชัย โพธิยารมณั์ นายปัญญา นิตยสุวรรณ
นายสมศักดิ์ ทัดติ เป็นต้น ท่านจึงเป็นผู้แสดงที่เหมาะสมกับบทบาทฤๅษีโคกฤๅษีผู้มี
ความยิ่งใหญ่ มีความอาวุโส เป็นที่เคารพนับถือและยำเกรงของบรรดาฤๅษีทั่วไป นับว่า
นายทองเริ่มเป็นครูและนาฏยศิลป์ที่มีคุณภาพการแก่วงการนาฏยศิลป์ไทยและ
กรมศิลปากรเป็นอย่างดี

---

^๑ สัมภาษณ์ สุจิตต์ พันสังข์ , ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์โขนยัคน์ สำนักการสังคีต
กรมศิลปากร , 27 กรกฎาคม 2555

2. นายรามพ โทธิเวส¹⁰

ภาพที่ 47 : นายรามพ โทธิเวส
ที่มา : หนังสือศิลปินแห่งชาติปี พ.ศ. 2547

---

¹⁰ พูลพล อนุรักษ์ถาวรและคณะ , เพลงพระพิราพเต็มองค์ , หน้า 76.

นายราชมพ โทธิเวส เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2477 ณ. กรุงเทพฯ ฯ บิดาชื่อนายถม โทธิเวส ศิลปินโขนฝ่ายหลวงฝ่ายยักษ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 มารดาชื่อ นางช่วง โทธิเวส ประกอบอาชีพนักแสดงละครเร่ ปัจจุบันอายุ 73 ปี

การศึกษา

เริ่มเข้ารับการศึกษาระดับชั้นประถมปีที่ 1 ที่โรงเรียนนันทศึกษา ปี พ.ศ. 2483 และเรียนจบเพียงระดับชั้นประถมปีที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2484 หลังจากนั้นจึงหยุดพักการเรียน เนื่องจากประเทศไทยเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2488 สงครามจึงสิ้นสุดลง กรมศิลปากรมีนโยบายที่จะฟื้นฟูศิลปการแสดงโขนให้กลับมาได้รับความนิยมอีกครั้งหนึ่ง

โรงเรียนนาฏศิลป์ (ปัจจุบันคือ วิทยาลัยนาฏศิลป์) จึงเปิดรับสมัครเด็กชายเข้าฝึกหัดโขน นายราชมพเป็นคนหนึ่งในจำนวนเด็กชายทั้งหมด 66 คน ที่สมัครเข้ารับการฝึกหัดโขน เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2488 เป็นนักเรียนโขนรุ่นแรกและโดยได้รับเลือกให้ฝึกหัดโขนด้วยอักษรเรียนจบระดับชั้นนาฏศิลป์ชั้นสูง(ประกาศนียบัตรนาฏศิลป์ชั้นสูง) สาขาศิลปโขน โรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2503

การเข้ารับราชการ

เริ่มเข้ารับราชการเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2500 ตำแหน่งศิลปินจัตวาแผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร จนถึง ปี พ.ศ. 2527 ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระราชทานครอบงองค์พระพิราพและต่อทำรื่องค์พระพิราพ ณ. ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2527

ต่อมาในปี พ.ศ. 2529 ได้รับตำแหน่งนาฏศิลปินระดับ 7 ปฏิบัติหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญอำนวยการฝ่ายจัดการแสดงจนกระทั่งปี พ.ศ. 2534 ได้รับตำแหน่งหัวหน้าส่วนการแสดง จนเกษียณอายุราชการในปี พ.ศ. 2538 แต่ด้วยความรู้ความสามารถในด้านนาฏศิลป์โขนละคร กรมศิลปากรจึงให้ปฏิบัติราชการต่อในอัตราจ้างตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์โขนสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์(ปัจจุบันคือสำนักงานการสังคีต) กรมศิลปากร

การฝึกหัด

ก่อนสมัครเข้ารับการฝึกหัดโขนที่โรงเรียนนาฏศิลป์ ได้เคยฝึกหัดทำพื้นฐานโขน ยักษ์และพระมาก่อน โดยได้รับการฝึกหัดจากนายถมผู้เป็นบิดาและนางช่วงผู้เป็นมารดา เมื่อเข้าเรียนในโรงเรียนนาฏศิลป์ได้ฝึกหัดโขนยักษ์กับ ครูหยัด ช้างทอง และครู อร่าม อินทรนัญ ได้ฝึกหัดทำรำโขนตัวพระกับครูอาคม สายาคม ครูโขนผู้มีความรู้ ความสามารถของกรมศิลปากร

ผลงานด้านการแสดงโขน - ละคร

สามารถแสดงเป็นตัวโขนตัวเอกที่สำคัญ ในเรื่องรามเกียรติ์ ทั้งฝ่ายยักษ์ ฝ่ายพระ และฤๅษี ได้แก่ ฝ่ายยักษ์ เช่น ทศกัณฐ์ อีทรชิต สุริยาภพ แสงอาทิตย์ รามสูร เป็นต้น ฝ่ายพระ เช่น ท้าวชนกจักรวรรดิ พระลักษมณ์ พระสัตรุด เป็นต้น ฤๅษี เช่น ฤๅษีกลไกภู ฤๅษีโคคม ฤๅษีสุธรรม (ฤๅษีทศกัณฐ์แปลงไปลักนางสีดา) เป็นต้น

ผลงานด้านการแสดงละครได้รับบทบาทเป็นตัวละครตัวเอกที่สำคัญในเรื่อง เช่น

- แสดงเป็นพญาเดโช , นักคุ้ม	ในการแสดงละครเรื่องพระร่วง
- แสดงเป็นท้าวสามล	ในการแสดงละครเรื่องสังข์ทอง
- แสดงเป็นตะเคย	ในการแสดงละครเรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ
- แสดงเป็นท้าวสันนุราช	ในการแสดงละครเรื่อง คาวี
- แสดงเป็นกามนี	ในการแสดงละครเรื่อง ราชาริราช

นอกจากผลงานที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่เป็น หัวหน้าคณะและผู้แสดงนาฏศิลป์ไทย เดินทางไปแสดงเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม ยัง ประเทศต่างๆ ได้แก่ มาเลเซีย เวียดนาม อินโดนีเซีย ลาว ฟิลิปปินส์ พม่า จีน ญี่ปุ่น อเมริกา เยอรมันและ รัสเซีย เป็นต้น

งานด้านนาฏศิลป์ไทย

เป็นนาฏศิลป์นักแสดง ผู้ฝึกซ้อม ผู้ประดิษฐ์ท่ารำและผู้กำกับการแสดงโขน ละคร ของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร นอกจากนี้ยังเป็นครูผู้ถ่ายทอดวิชานาฏศิลป์ โขน ละคร ให้แก่นักเรียน นิสิตนักศึกษาวิทยาลัยนาฏศิลป์ส่วนกลางและภูมิภาค ศิลปิน สำนักการสังคีต กรมศิลปากร และสถาบันการศึกษาอื่น ๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยรามคำแหง เป็นต้น

ภาพที่ 48 : ต่อทำรำฤๅษธรรม (ฤๅษีแดง) ให้กับนายบัญญัติ บรรทัดฐาน
ที่มา : หนังสือศิลปินแห่งชาติปี พ.ศ. 2547

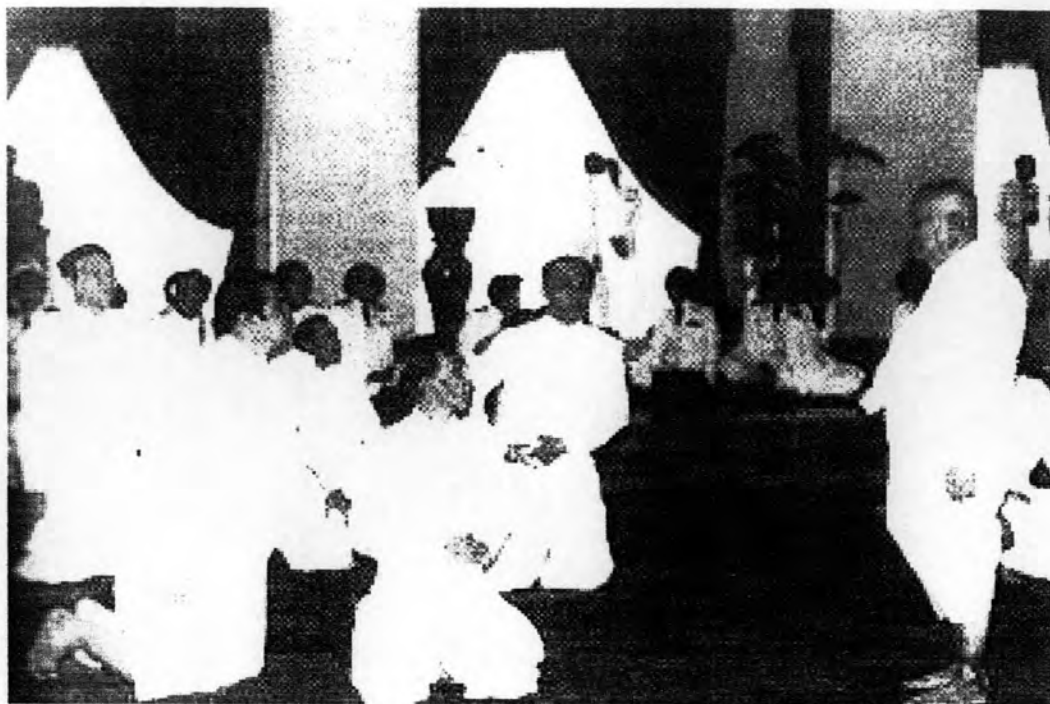
รางวัลและเกียรติคุณที่ได้รับ

ปี พ.ศ. 2527 เกียรติคุณทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้รับต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์
พระพิราพ

ปี พ.ศ. 2529 เกียรติคุณได้รับการประสิทธิ์ประสาทให้เป็นผู้อ่านโองการไหว้
ครุณาฤๅษีไทย

ปี พ.ศ. 2540 รางวัลผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม สาขาศิลปการแสดง
โขน - ละคร จากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ปี พ.ศ. 2547 รางวัลศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปการแสดง (นาฏศิลป์โขน) จาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ภาพที่ 49 : ก

ภาพที่ 49 : ข ภาพพิธีต่อทำร้ายและซ่อมทำร่างองค์พระพิราพปีพ.ศ.2527.

ที่มา : ราชพ โทชิวเส

ผลงานการแสดงบทบาทผู้มีองค์สำคัญในการแสดงโขนของกรมศิลปากร

นายราชพ เป็นนาฏศิลปินที่มีความรู้ความสามารถในการแสดงโขนด้วยกษัตริย์และตัวพระของกรมศิลปากร อีกทั้งได้เคยแสดงบทบาทผู้มีองค์สำคัญๆ เช่น ฤๅษีกลไกโกฏ ฤๅษีโคคมและฤๅษีสุธรรม (ฤๅษีทศกัณฐ์แปลง ตอน ลักสีดา) โดยเฉพาะเป็นนาฏศิลปินคนแรกของกรมศิลปากรที่แสดงบทบาทฤๅษีกลไกโกฏในการแสดงโขน ตอนกลไกโกฏหลงรส ที่กรมศิลปากรจัดแสดงในรายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ 48 ประจำเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2523 โดยได้รับการถ่ายทอดทำรำและบทบาทการแสดงจากท่านผู้หญิงแพ้ว สนิทวงศ์เสนี คุณครูหยัด ช้างทอง ครูผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์โขนละครของกรมศิลปากร

ลักษณะทำรำและบทบาทการแสดง

ลักษณะทำรำของนายราชพ จากการแสดงบทบาทฤๅษีกลไกโกฏ ในการแสดงโขน ตอน กลไกโกฏหลงรส ซึ่งจากคำสัมภาษณ์ราชพ โทธิเวส¹¹ ได้กล่าวไว้ว่า

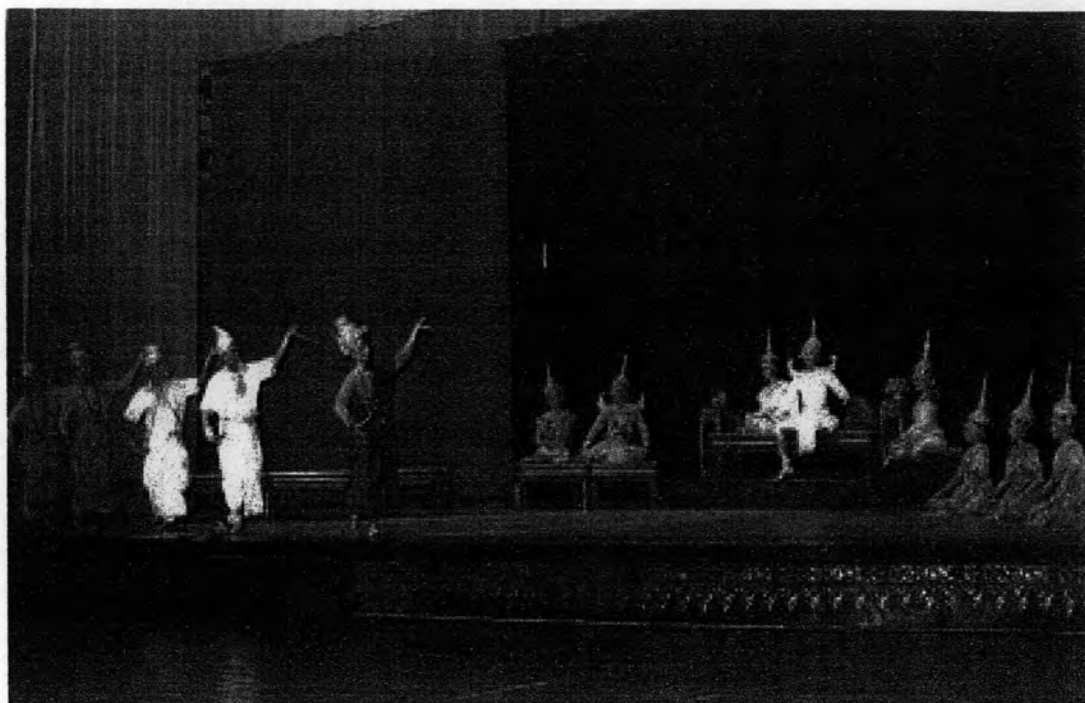
“ต้องรำในลักษณะตั้งตัวนิ่งๆ วงไม่ต้องกว้าง การเคลื่อนไหวร่างกายจะไม่ทำแบบจงใจให้เหมือนกับการรำโขนละคร เช่น เอียงตัวหรือเอียงศรีษะมากๆ เพียงแต่เคลื่อนไหวร่างกายไปตามธรรมชาติไม่ต้องจิ้นตัว การนั่งต้องนั่งตัวตรงดูให้มีความสง่าส้ารวมเพราะแสดงเป็นฤๅษีระดับผู้ใหญ่ แขนไม่ต้องกางหรือเหยียดถึงไปจนสุดจะเหยียดแขนพอประมาณ ไม่รำตีบททุกคำแต่จะใช้การตีบทรวบคำ ทำรำตีบททำหนึ่งลงท้ายประโยคที่สำคัญอย่างมากไม่เกิน 1 หรือ 2 ท่า ของบทร้องหรือบทพากย์เจรจา ลักษณะการรำไม่ต้องเกร็งกล้ามเนื้อและออกท่าทางแข็งแรงมากนัก จะรำในลักษณะนุ่มนวล ซ้ำๆ ใช้ท่าธรรมดาที่เป็นทำรำพื้นฐานทั่วไป ส่วนมากจะใช้ลำตัวส่วนบน เพราะการแสดงเราจะต้องอยู่นิ่งแสดงตลอดไม่มีทำขึ้นหรือเดิน ”

จากคำกล่าวนี้พอจะทราบได้ว่า การรำของนายราชพ ในการแสดงบทบาทฤๅษีกลไกโกฏจะรำอย่างนุ่มนวล เชื่องช้า ลักษณะการใช้ร่างกายนิ่งๆ ไม่ร่าวกว้างและไม่เกร็งกล้ามเนื้อ การรำใช้บทจะตีบทรวบคำใช้ท่ารำที่เป็นท่าพื้นฐานที่ไม่วิจิตรพิสดาร

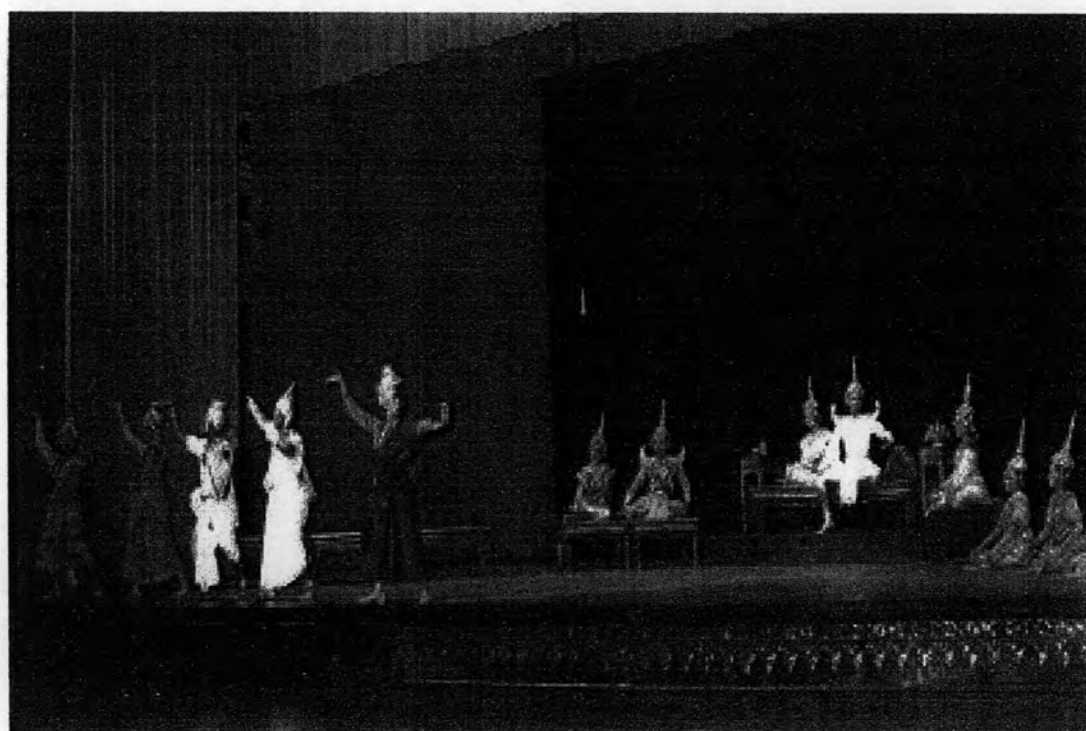
¹¹ สัมภาษณ์ครูราชพ โทธิเวส , ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง

(นาฏศิลป์โขน) ปี พ.ศ. 2547 , 25 พฤษภาคม 2550

ภาพที่ 50 : ก

ภาพที่ 50 : ข แสดงเป็นพระอุทัยโกฏในการแสดงโขนรายการศรีสุขนาฏกรรม
ที่มา : สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร

3.2.2 นายภูศิลป์ผู้แสดงอุษีสวรรณ (อุษิตกัณฐ์แปลง)
นายขอแสง ภัคดีเทวา¹³

ภาพที่ 51 : นายขอแสง ภัคดีเทวา
ที่มา: หนังสือศิลปากรปีที่ 29 เล่ม 3 หน้า 25

---

¹³ ปัญญา นิตยสุวรรณ “ศิลปินที่น่ารู้จักครูทองเริ่ม มงคลนัฏ” นิตยสาร
ศิลปากรปีที่ 29 เล่ม 3 กรกฎาคม 2528 (กรุงเทพมหานคร : หสน. สหประชาพานิชย์)
หน้า 25.

นายขอแสง หรือคำที่ศิษยานุศิษย์เคารพนับถือท่านเรียกว่า “พ่อขอ” เดิมชื่อ ทอง นามสกุล พลับนิตร (ส่วนชื่อขอแสง ภัคดีเทวา เป็นชื่อและนามสกุลที่ตั้งขึ้นภายหลัง ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงมูลเหตุต่อไป) เกิดเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2459 ณ บ้าน ตำบล เขาทะโมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี บิดาชื่อเขียน พลับนิตร มารดาชื่อ นางเลื่อน พลับนิตร ประกอบอาชีพทำนา ครอบครัวเด็กชายทองมีพี่น้องรวมทั้งสิ้น 3 คน ดังนี้

1. นางหลิน พลับนิตร
2. นายทอง พลับนิตร (นายขอแสง ภัคดีเทวา)
3. นายล่อม (อร่าม) พลับนิตร

นายขอแสงถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2527 สิริอายุได้ 68 ปี

การศึกษา

เริ่มเข้าศึกษาที่โรงเรียนประชาบาลวัดท่าไชย ในปี พ.ศ. 2463 ในตัวเมืองจังหวัด เพชรบุรี จนจบชั้นประถมปีที่ 4 จึงลาออกแล้วเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนวัดคงคาราม เมื่อปี พ.ศ. 2469 เรียนอยู่ 2 ปีก็เดินทางเข้ากรุงเทพฯ ด้วยอายุเพียง 10 ปี เพื่อมาฝึกหัดโขนและ ได้อาศัยอยู่ในบ้านบรรทมสินธุ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2469 เป็นต้นมา โดยได้รับความช่วยเหลือ จากญาติผู้พี่ชื่อนายเงิน ที่ทำงานและพักอยู่บ้านบรรทมสินธุ์ นอกจากจะได้รับการ ฝึกหัดและแสดงนาฏศิลป์โขนละครเป็นประจำกับคณะพระยาอนิรุทธเทวาจนมีความ ชำนาญแล้ว ยังได้มีโอกาสได้เข้ารับการฝึกหัดและได้ทำการแสดงละครกับคณะละครเจ้า คุณ พระประจักษ์ นับว่าเป็นผู้ที่ใฝ่รู้และมีความสามารถมุ่งมั่นในชีวิตการเป็นศิลปิน

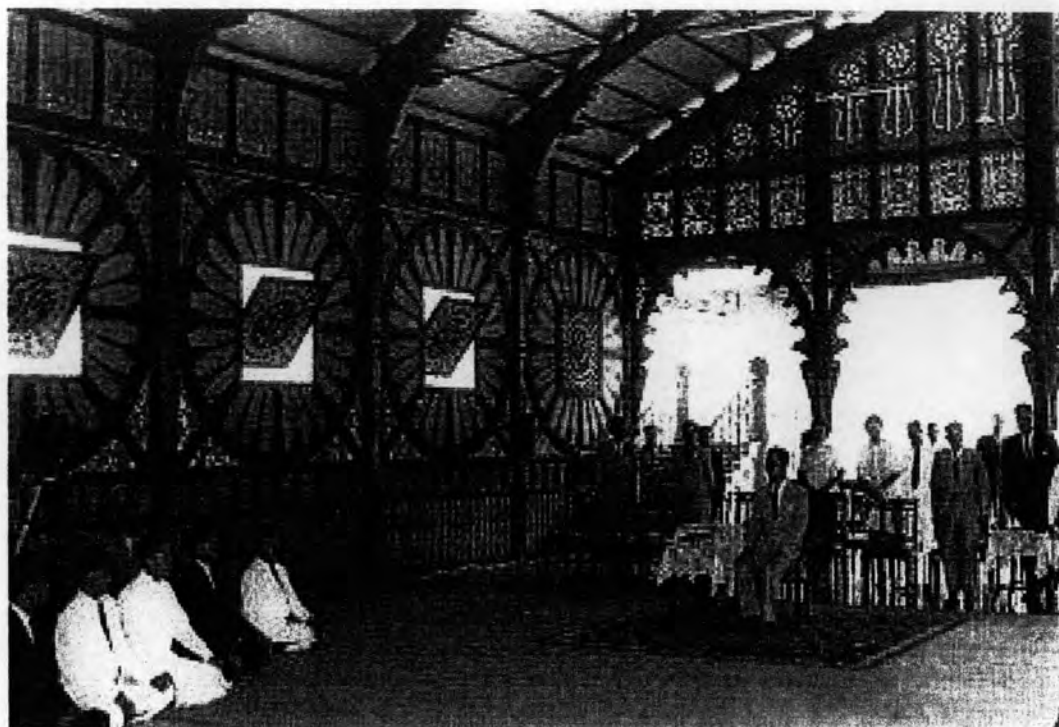
การเข้ารับราชการ

เริ่มเข้ารับราชการที่กรมศิลปากร แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2491 จากการชักชวนของ นายธนิต อยู่โพธิ์ ผู้อำนวยการกองการสังคีตและ หลวงวิลาศวงาม (หรรษา อินทรนัฏ) ครูผู้ใหญ่ผู้ควบคุมดูแลนาฏศิลป์โขนของกรม ศิลปากรในขณะนั้น ได้รับการบรรจุให้เป็นข้าราชการวิสามัญ ปฏิบัติหน้าที่ผู้แสดงโขน ละครและเป็นครูสอนนาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ให้แก่แก่นักเรียนนาฏศิลป์ ได้ปฏิบัติหน้าที่ ด้วยความเอาใจใส่ ขยันขันแข็ง ได้รับมอบหมายให้เป็นครูสอนการฝึกหัดเบื้องต้น วางพื้นฐานท่ารำ และจัดระเบียบร่างกายของนักเรียน โขนยักษ์ที่เข้าเรียนใหม่ ท่านมี ความสามารถในการสอนได้ดี จึงเป็นที่ไว้วางใจของครูผู้ใหญ่ผู้ควบคุมการเรียนการสอน นาฏศิลป์โขนมอบหมายให้ท่านสอนตลอดมา

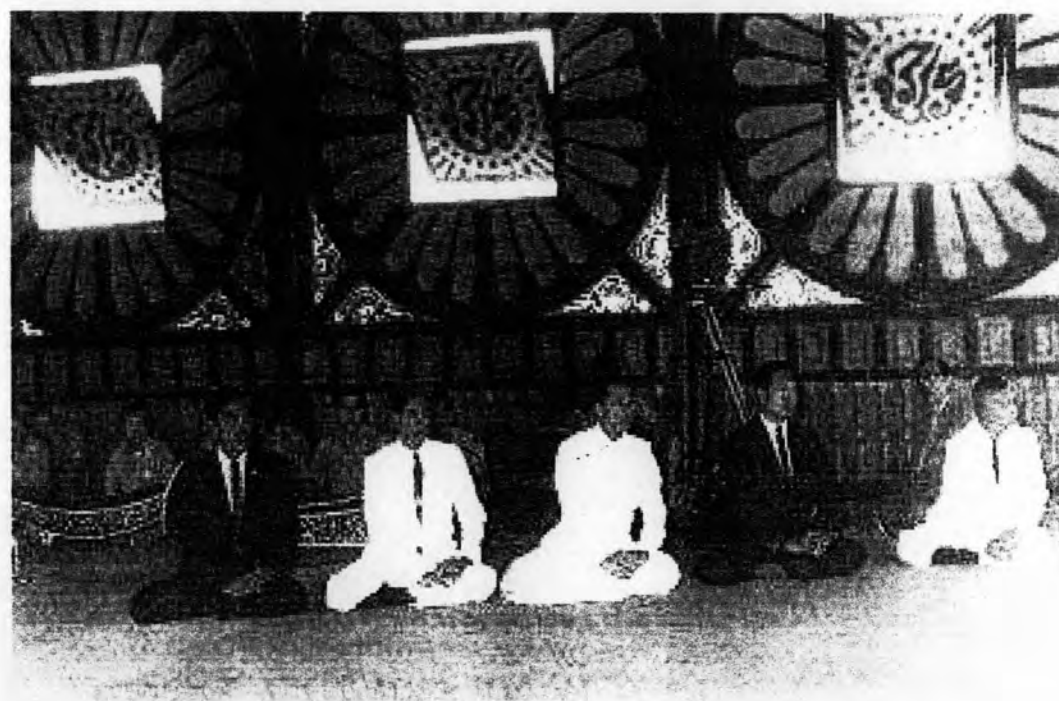

นายขอแสงเป็นครูสอนโขนในโรงเรียนนาฏศิลป์ได้ประมาณ 13 ปี พอถึงปี พ.ศ. 2504 ได้มีการแบ่งแยกส่วนราชการในกรมศิลปากรออกเป็นกองๆ และมีการตั้งกองศิลปศึกษาเพิ่มขึ้น มีการแยกสังกัดข้าราชการระหว่างครูกับศิลปินออกจากกัน ทำให้ นายขอแสงซึ่งชอบเป็นศิลปินมากกว่าความเป็นครู ได้ขอโอนย้ายกลับมาทำงานในสังกัด กองการสังคีต ตำแหน่งศิลปินแผนกนาฏศิลป์

ด้วยความขยันหมั่นเพียร รับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ที่ได้รับมอบหมายจากผู้บังคับบัญชาอย่างสม่ำเสมอ และได้ศึกษาหาความรู้ทบทวนเพิ่มเติมฝึกหัดนาฏศิลป์โขนละครจากครูผู้มีความรู้ความสามารถของกรมศิลปากรอยู่เป็นประจำ จนทำให้เป็นนาฏศิลป์คนหนึ่งที่ฝีมือยอดเยี่ยมในด้านนาฏศิลป์โขนละคร และที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ต่อทำรำน้ำพาทย์เพลงองค์พระพิราพ ซึ่งเป็นเพลงน้ำพาทย์สูงสุด ในกระบวนทำรำโขนละครร่วมกับนาฏศิลป์อื่นอีก 3 ท่าน คือ นายอร่าม อินทรนัญ นายอาคม สายาคมและนายหยัด ช้างทอง พิธีได้จัดทำขึ้น ณ โรงละครท้ายพระที่นั่งอัมพรสถานพระราชวังดุสิต เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2506 โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธาน

ภาพที่ 52 : ก

ภาพที่ 52 : ข เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อถวายตัวในการต่อเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ
ณ. โรงละครท้ายพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต
ที่มา : หนังสือเพลงพระพิราพเต็มองค์ หน้า 32

นายขอแสง เกษียณอายุราชการเมื่อปีพ.ศ. 2519 ในตำแหน่งนาฏศิลป์ในระดับ 4 หรือเทียบเท่ากับราชการชั้นโท แต่ด้วยความที่เป็นนาฏศิลป์ที่มีความรู้ความสามารถในการแสดงโขนละคร ยากที่จะหาผู้ใดมาทดแทนสืบทอดไว้ได้ กรมศิลปากรจึงพิจารณาเห็นสมควรให้จ้างไว้ในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยสืบต่อมาอีก 5 ปี เมื่อครบกำหนดจึงได้ขอลาออกพักผ่อนอยู่กับบ้าน สาเหตุเพราะสุขภาพร่างกายไม่ดี จนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรม

การฝึกหัด

ได้ฝึกหัดโขนตัวยักษ์กับครูถุญที่บ้านอนิรุทธเทวา ซึ่งถือเป็นครูคนแรกจากนั้น ได้ฝึกหัดทำรำตัวพระโขนละครกับครูต้น โมรากุล คุณหญิงนันทกานูรักษ์(เทศ สุวรรณภารต) และครูสุภลักษณ์ ภัทธนาวิก (ต่วน ภัทธนาวิก) ครั้นเมื่อเข้ารับราชการในกรมศิลปากร ได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมด้านนาฏศิลป์ไทยโขนละครกับ ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนีและ คุณครูอร่าม อินทรนัญ ครูโขนละครที่มีชื่อเสียงของกรมศิลปากรและเป็นครูที่นายขอแสงให้ความเคารพนับถือตลอดมา

ผลงานด้านการแสดงโขน-ละคร

ในช่วงที่นายขอแสง เข้ารับราชการในกรมศิลปากร เป็นช่วงที่มีการฟื้นฟูการแสดงนาฏศิลป์ไทยทางด้านโขนละคร ท่านจึงเป็นศิลปินผู้หนึ่ง ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการฟื้นฟู ได้ร่วมแสดงโขนละครเกือบทุกเรื่องทุกตอนที่เคยแสดง ณ. โรงละครศิลปากร และ โรงละครแห่งชาติ ตามสถานที่สำคัญต่างๆที่กรมศิลปากรมีโอกาสจัดการแสดงออกเผยแพร่ให้ประชาชนชม แสดงเป็นทั้งตัวเอก ตัวประกอบ ตัวตลก สร้างความบันเทิงให้ผู้ชมมาแล้วจนนับเรื่องนับตอนไม่ถ้วน จนได้รับแรงใจความชื่นชมจากครูอาจารย์ เพื่อนศิลปิน ตลอดจนผู้เข้าชมการแสดง

ผลงานทางด้านการแสดงโขน แสดงเป็นตัวยักษ์และสามารถแสดงได้ทุกตัว ตั้งแต่ ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ ไปจนถึงยักษ์ต่างเมืองตัวต่างๆ เช่น สหัสเดชะ มังกรกัณฐ์ แสงอาทิตย์และ ตัวประกอบที่สำคัญ เช่น ฤๅษีโคบุตร ฤๅษีวัชรมฤค รวมถึงตัวตลกโขนในตอนต่างๆเป็นต้น ผลงานทางด้านการแสดงละคร เมื่อได้รับมอบหมายให้แสดงเรื่องใดและรับบทบาทเป็นตัวละครประเภทใด จะแสดงได้ดีและสมบทบาท ไม่ว่าจะป็นละครใน ละครนอก ละครเสภาหรือละครพันทาง เป็นต้น

ผลงานการแสดงละครที่นับว่าดีเด่นในยุคนั้น อาทิเช่น

- แสดงเป็น พญาเคโซ ในละครเรื่องพระร่วง พ.ศ. 2493
- แสดงเป็น ยักษ์กุมภภณฑ์ ในละครเรื่องสุวรรณหงส์ ตอน กุมภภณฑ์ถวายน้
- แสดงเป็น พรานบุญ ในละครเรื่องมโนราห์ พ.ศ. 2498

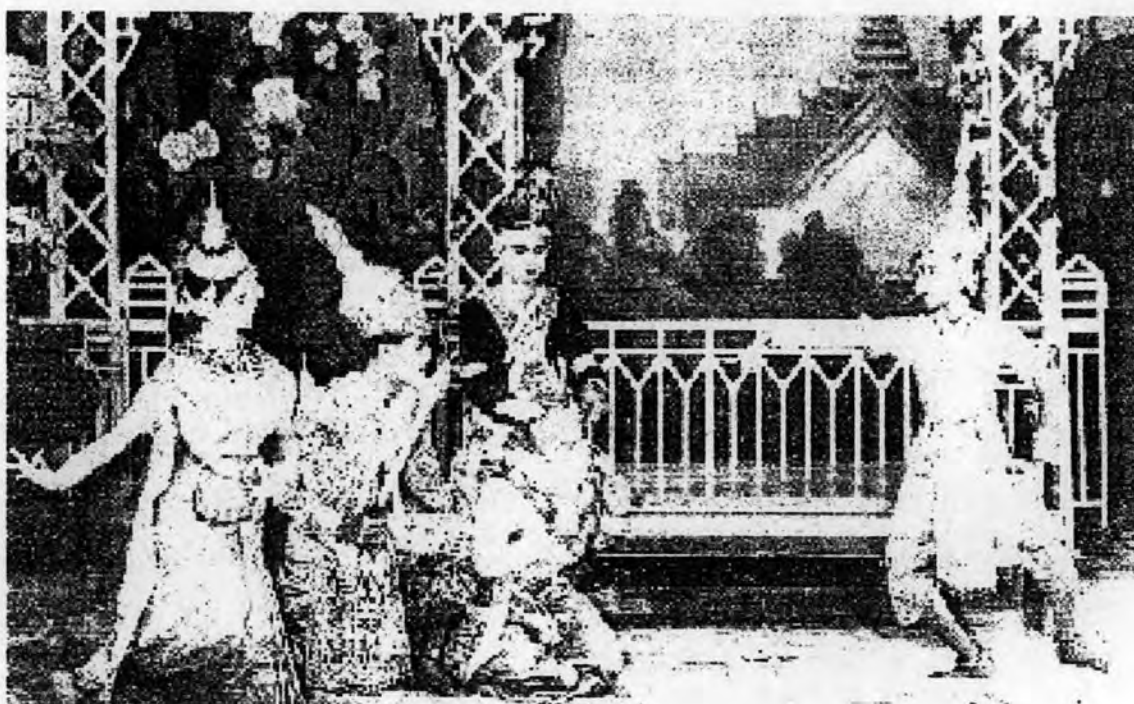
นอกจากนี้ นายขอแสง ยังได้แสดงเป็นตัวเอกและตัวประกอบในการแสดงละครอีกหลายเรื่องเช่น

- แสดงเป็น เจ้าเปื้อ ในละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พลายเพชร พลายบัวออกศึก
- แสดงเป็น อาจารย์คง ในละครเสภาเรื่องไกรทอง พ.ศ. 2516
- แสดงเป็น เฒ่าแก้ว ในละครพันทางเรื่อง พญาผานอง พ.ศ. 2501
- แสดงเป็น ฤๅษีเกาะแก้วพิสดาร ในละครเรื่องพระอภัยมณี ตอน หนีนางผีเสื้อ
- แสดงเป็น หัวหน้าผู้คุม ในละครเรื่องราชาธิราช ตอน สมิงพระรามอาสา
- แสดงเป็น พระกบิลดาบสฤๅษีในละครเรื่องรถเสน พ.ศ. 2500
- แสดงเป็น เสนาผู้ใหญ่ ในเรื่องอิเหนา ตอน ลมหอบ พ.ศ. 2499
- แสดงเป็น เซ็นระคำ ในการแสดงละครเรื่อง พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีพบนางละเวง พ.ศ. 2495
- แสดงเป็น เจ้าตลุง ในละครเรื่องสังข์ทอง ตอน เลือกคู่ – หาบลา พ.ศ. 2497 ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีโอกาสเดินทางไปแสดงเผยแพร่นาฏศิลป์ไทย โขน ละคร ยังต่างประเทศอีกหลายประเทศด้วยกัน เช่น ประเทศลาว พม่า อินโดนีเซีย เกาหลีใต้ จีน ออสเตรเลีย เยอรมัน สหรัฐอเมริกา เป็นต้น

ภาพที่ 53 : แสดงเป็นพญาเคโซ ในละครเรื่องพระร่วง
ที่มา :หนังสือศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 3 หน้า 31

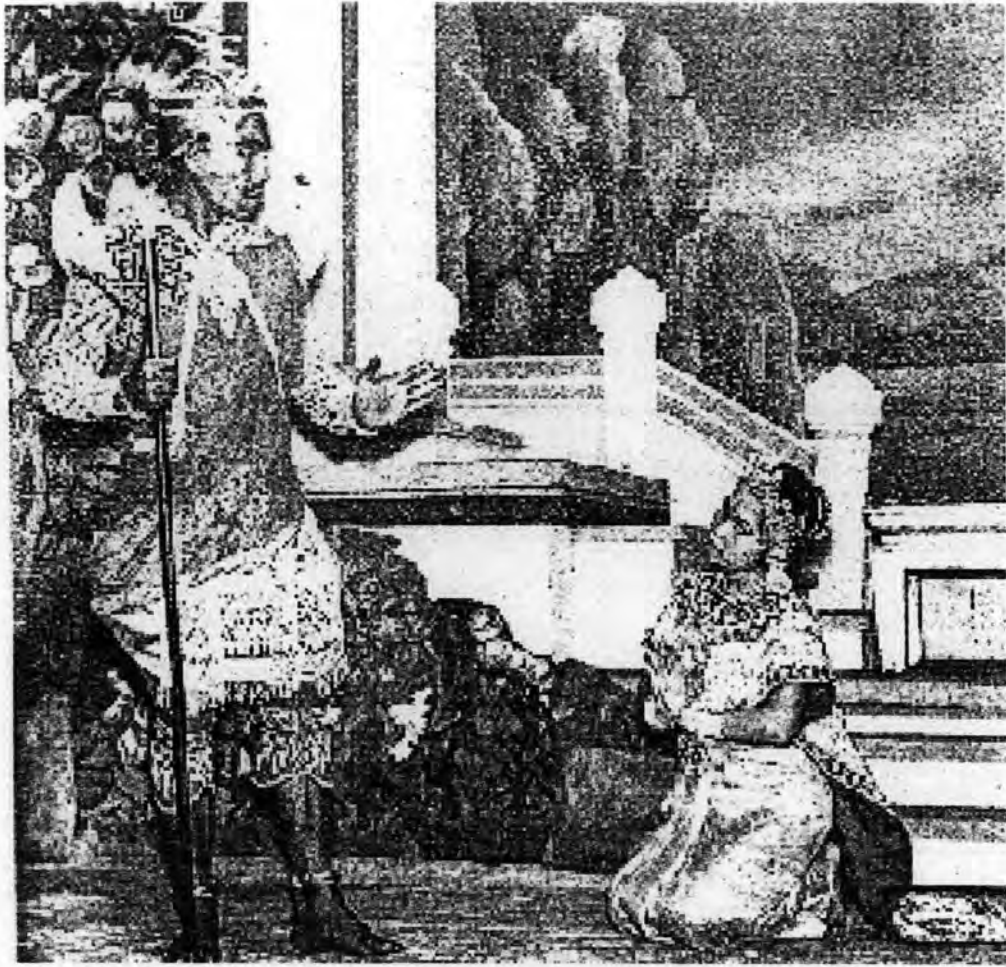
ภาพที่ 54 : แสดงเป็นกุมภภณฑ์ ในละครเรื่องสุวรรณหงส์
ที่มา :หนังสือศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 3 หน้า 34

ภาพที่ 55 : แสดงเป็นพรานบุญ ในละครเรื่องมโนราห์
ที่มา : หนังสือศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 3 หน้า 34

ผลงานการแสดงบทบาทฤๅในการแสดงโขนของกรมศิลปากร

นายขอแสง เป็นนาฏยศิลปินผู้หนึ่ง ที่ได้แสดงบทบาทฤๅองค์สำคัญๆ ในการแสดงโขนของกรมศิลปากรเรื่อยมา ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูนาฏกรรมโขน เมื่อปี พ.ศ. 2488 โดยได้แสดงเป็นฤๅษีสุธรรม (ฤๅษีทศกัณฐ์แปลง ตอน ลักสีดา) ในการแสดงโขน ชุด พระรามเดินดง เมื่อเดือน พฤศจิกายน พ.ศ.2500 – เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2501 รวมระยะเวลาทำการแสดงทั้งสิ้น 84 รอบและได้แสดงเป็นฤๅษีวัชมฤค ในการแสดงโขน ตอน พระรามครองเมือง ณ.โรงละครศิลปากร เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2501 – เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2502 รวม 92 รอบ

ภาพที่ 56 : แสดงเป็นพระฤๅษีสวรรรม ในการแสดงโขนตอนลักสิดา เมื่อปีพ.ศ. 2500

ที่มา : หนังสือศิลปากรปีที่ 29 เล่ม 3 หน้า 31

โดยเฉพาะบทบาทฤๅษีสวรรรม นับเป็นผู้แสดงคนแรกของกรมศิลปากร ในยุคฟื้นฟูนาฏกรรมโขนที่จัดแสดง ณ. โรงละครศิลปากร ได้รับการถ่ายทอดท่ารำและบทบาทการแสดงจากหลวงวิลาศวงาม คุณครูอร่าม อินทรนัญ ครูโขนผู้มีชื่อเสียงของกรมศิลปากร ปัจจุบันรูปแบบการแสดงบทบาทฤๅษีสวรรรมของนายขอแสง ได้ถูกนำมาใช้เป็นหลักในการแสดงโขน ตอน ลักสิดา ของกรมศิลปากรและสถาบันการศึกษาต่างๆที่มีการฝึกหัดนาฏศิลป์โขน เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นอกจากนี้ ยังเป็นผู้ร่วมค้นคิดรูปแบบและวิธีแสดงบทบาทฤๅษีโคบุตร ซึ่งเป็น การแสดงตามแบบแผนฤๅษิตลก ในการแสดงโขนตอนถวายเป็นสิริ ร่วมกับนายเจริญ เวชเกษม ปัจจุบันหลักและวิธีแสดงได้ถูกนำมาใช้แสดงสืบต่อกันมา

ลักษณะการรำและบทบาทการแสดง

ลักษณะท่ารำของนายขอแสงในการแสดงบทบาทฤๅษีสุธรรม ในการแสดงโขนตอน ลักส์ดา จากการบอกเล่าของเสรี หวังในธรรม¹⁴ ได้กล่าวว่า

“ท่านเป็นคนรูปร่างใหญ่ ได้แสดงเป็นคนแรก รำสวย สง่าแต่ไม่ค่อยย่อ รำแบบสบายๆ แต่จังหวะแน่น แกะรำตีบทน้อย ในการแสดงแต่ละครั้งจะตีบทไม่เหมือนกันแล้วแต่อารมณ์ของท่าน บางทีเราเจรจาประโยคยาวๆ ท่านจะทำท่าเพียงท่าสองท่าหรือใช้การพยักหน้าเท่านั้น รู้สึกว่าจะไม่ค่อยชอบแต่งเครื่องและไม่ชอบแสดงโขนละครเป็นตัวเอก ชอบเล่นตลกมากกว่า”

จากคำบอกเล่าของนายเสรี หวังในธรรม ผู้เป็นศิษย์และเป็นผู้ใกล้ชิดคนนายขอแสงด้วยความเคารพนับถือเสมือนพ่อคนหนึ่ง ทำให้ทราบได้ว่านายขอแสงเป็นนาฏศิลปินผู้หนึ่งที่มีฝีมือ การออกท่ารำสวยงาม สง่าภูมิฐาน การรำใช้บทจะแสดงท่ารำไม่มากและไม่ค่อยซ้ำกัน ในการแสดงแต่ละครั้งลักษณะจะคล้ายกับคำบอกเล่าของนายราชมพ โทธิเวส¹⁵ ผู้ที่เคยชมบทบาทการแสดงฤๅษีสุธรรมของนายขอแสงได้กล่าวว่า

“ท่านจะรำนิ่งๆ เชื่องช้า นุ่มนวล แบบลักษณะสำรวมของนักบวช ตีบทไม่มาก จะใช้ใบหน้าแสดงอารมณ์เป็นส่วนประกอบ เวลาโกรธดูไม่รุนแรงแต่หน้ากลัวเพราะรูปร่างท่านสูงใหญ่พอๆ กับพ่ออร่าม ”

จากคำบอกเล่าของนาฏศิลปินทั้งสองท่าน ทำให้เห็นได้ว่าท่ารำและบทบาทการแสดงฤๅษีสุธรรมของนายขอแสง จะมีลักษณะท่ารำนิ่ง เชื่องช้า นุ่มนวล ท่ารำใช้บทจะไม่รำมากและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด มีการใช้อารมณ์ทางสีหน้าเข้ามาเป็นส่วนประกอบในการแสดงโขนเหมือนอย่างละคร ท่าทางสง่างามมีลักษณะสำรวม และดูร้ายเมื่อถึงบทโกรธ ทำให้เห็นลักษณะของความเป็นผู้เชี่ยวชาญที่สามารถสร้างบุคลิก อีกทั้งประดิษฐ์และปรับปรุงท่ารำด้วยความรู้ที่แตกฉาน

¹⁴ สัมภาษณ์นายเสรี หวังในธรรม , ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ปี พ.ศ.2531 , 17 กรกฎาคม 2549 .

¹⁵ สัมภาษณ์นายราชมพ โทธิเวส , ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์โขน) ปี พ.ศ. 2547 , 20 กรกฎาคม 2549.

ส่วนสาเหตุที่นายขอแสงไม่ชอบแสดงโขนเป็นยักษ์ตัวเอก อาจารย์เสรี หวังในธรรมเคยสันนิษฐานว่า อาจเป็นเพราะครูขอแสงฝึกหัดโขนมาจากบ้านบรรทมสินธุ์ แต่ครูและศิลปินในยุคแรกๆของกรมศิลปากร ส่วนใหญ่มาจากวังสวนกุหลาบ ลักษณะการแสดงหรือท่าร่าอาจจะแตกต่างกัน ทำให้ท่านไม่ชอบแสดงและไม่ค่อยถ่ายทอดไว้ให้ใคร ท่านเลยหันเหชีวิตไปแสดงเป็นตัวตลก

ผู้สืบทอดบทบาทฤๅษีสุวรรณในการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอนลักสีดา

ผู้สืบทอดท่าร่าและบทบาทฤๅษีสุวรรณในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ลักสีดา ของนายขอแสงได้แก่ ครูและนาฏยศิลปินกรมศิลปากรที่ฝึกหัดนาฏยศิลป์ โขนยักษ์เกือบทุกคน เพราะการแสดงโขนตอนนี้เป็นที่นิยมจัดแสดงเผยแพร่ให้ประชาชนชม ทั้งในประเทศและต่างประเทศ จากการลำดับรายชื่อข้าราชการครูและนาฏยศิลปินในสังกัดกรมศิลปากรที่ฝึกหัดนาฏศิลป์ โขนยักษ์ ส่วนมากจะได้รับการฝึกหัดถ่ายทอดสืบต่อกันมาและแสดงบทบาทฤๅษีสุวรรณมาแล้วเกือบทั้งสิ้น

3.2.3 นาฏยศิลป์ผู้แสดงฤๅโคบุตร

1. นายเจริญ เวชเกษม¹⁶

ภาพที่ 57 : นายเจริญ เวชเกษม

ที่มา : อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเจริญ เวชเกษม หน้า 19

นายเจริญ เวชเกษม เกิดเมื่อวันอังคารที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2475 ณ บ้านพักในสวนตำรวจข้างวังสวนกุหลาบ กรุงเทพมหานคร บิดาชื่อ นายจั้น เวชเกษม มารดาชื่อ นางจั้น เวชเกษม บิดารับราชการที่กระทรวงยุติธรรมเป็นทนายความชั้น 2 มารดาเป็นแม่บ้าน มีพี่น้องรวมทั้งหมด 7 คน นายเจริญเป็นบุตรลำดับที่ 3

¹⁶ ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายเจริญ เวชเกษม , หน้า 7

นายเจริญ เวชเกษม ได้ถึงแก่กรรม เมื่อวันศุกร์ที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2534 ด้วยโรคหัวใจล้มเหลว สิริอายุได้ 74 ปี

การศึกษา

เข้ารับการศึกษาในระดับชั้นประถมที่โรงเรียนเทียนรูปพลี จนจบชั้นประถมปีที่ 4 จากนั้นก็เข้าฝึกหัดโขนที่วังสวนกุหลาบ โดยฝึกเป็นตัวยกครูที่สอนโขนให้แก่ นายเจริญ คือ ครูถม โปธิเวส ครูรงภักดี (เจียร จารุจรณ) นายเจริญฝึกหัดโขนที่วังสวนกุหลาบ จนมีความรู้ความสามารถในการแสดงโขนเป็นอย่างดี

การเข้ารับราชการ

เข้ารับราชการที่กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2478 ในตำแหน่งศิลปินจัตวา แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร ทำงานอยู่ได้เพียง 2 ปี ครั้นปี พ.ศ. 2480 ถูกเกณฑ์ทหาร ต้องไปรับราชการเป็นเวลา 8 ปี เมื่อปลดออกมา ก็ได้กลับเข้ารับราชการอีกครั้งในตำแหน่งเดิมในปี พ.ศ. 2488 โดยเป็นทั้งครูฝึกหัดโขนนักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์และศิลปินผู้แสดงโขน ละครของกรมศิลปากร จนกระทั่งต่อมาได้โอนย้ายไปปฏิบัติหน้าที่ครูสอนนักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ (ปัจจุบัน คือ วิทยาลัยนาฏศิลป์) จนเกษียณอายุราชการ และกรมศิลปากรได้จ้างต่อให้เป็นครูสอนนาฏศิลป์โขนฝ่ายยกษ์ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ จนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรม

การฝึกหัด

เข้าฝึกหัดโขนที่วังสวนกุหลาบเป็นตัวยกษ์กับ ครูถม โปธิเวสและครูรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ต่อมาเมื่อเข้ารับราชการที่กรมศิลปากรได้ฝึกหัดทบทวนและต่อท่ารำจาก คุณครูอร่าม อินทรนัญ ครูโขนยกษ์ที่มีชื่อเสียงของกรมศิลปากร

ผลงานด้านการแสดงโขน ละคร

ในขณะที่รับราชการอยู่กรมศิลปากร นอกจากจะเป็นครูสอนโขนยกษ์ให้แก่ นักเรียนนาฏศิลป์แล้ว ยังได้ร่วมปฏิบัติราชการการแสดงโขนละครของกรมศิลปากร อยู่เป็นประจำสม่ำเสมอ คือ แสดงโขนเป็นตัวยกษ์ตัวเองและตัวประกอบ เช่น พิเภก มโหทร แสดงเป็นตัวประกอบโขน เช่น ฤๅษีได้แก่ วัชมฤคฤๅษี ฤๅษีโคบุตร เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นผู้พากย์เจรจาโขนและผู้แสดงตัวตลกโขนตอนต่างๆอีกด้วย

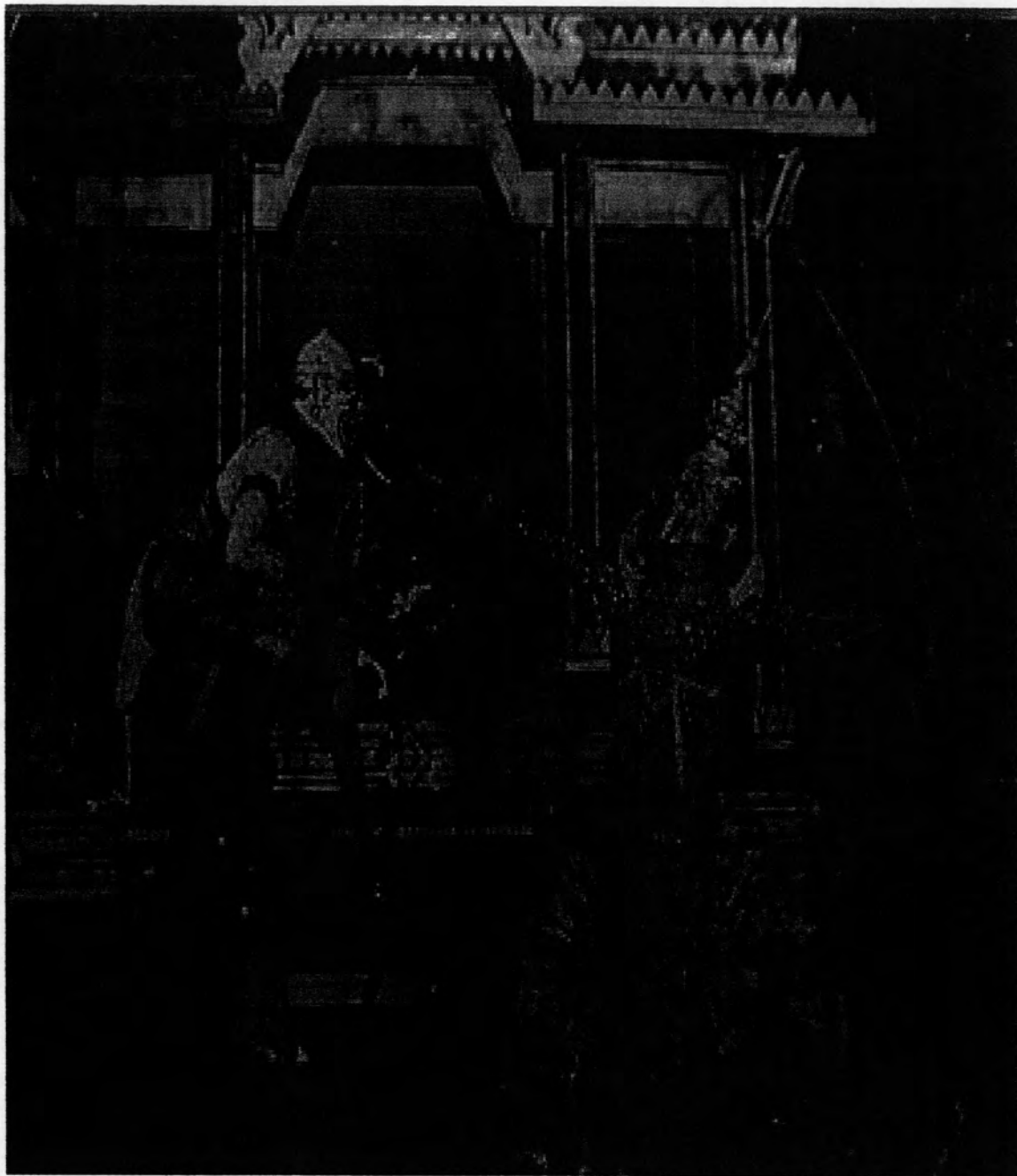
ผลงานการแสดงละคร ได้ร่วมแสดงละครของกรมศิลปากรหลายเรื่องที่จัดแสดงในโรงละครศิลปากรและโรงละครแห่งชาติ ส่วนมากมักจะแสดงเป็นตัวตลกเช่น ตลก

ติดตามพระไวย ในละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พระไวยแตกทัพ และตัวตลกในการแสดงละครเรื่องต่างๆอีกหลายเรื่อง ส่วนบทบาทการแสดงละครที่โดดเด่นคือแสดงเป็นตัววัสสกาพราหมณ์ ในละครเรื่องสามัคคีเภท

ผลงานการแสดงบทบาทผู้มีชื่อเสียงในการแสดงโขนของกรมศิลป์ากร

นายเจริญ เป็นนาฏยศิลป์โขนผู้หนึ่ง ที่แสดงบทบาทผู้มีชื่อเสียงในการแสดงโขนของกรมศิลป์ากรยุคฟื้นฟูนาฏกรรมโขน (ปี พ.ศ. 2488 – 2527) โดยเฉพาะบทบาทผู้มีโคบุตรในการแสดงโขน ตอน ถวายลิง ซึ่งเป็นการแสดงบทบาทผู้มีตลก นายเจริญ เป็นศิลปินคนแรกที่ได้แสดง ณ. โรงละครศิลป์ากร ในการแสดงโขน ชุด หนุมานอาสา ช่วงการแสดงตอน ถวายลิง เมื่อเดือน พฤศจิกายน พ.ศ.2495 - เดือนมกราคม พ.ศ. 2496 รวมเวลาทำการแสดง 77 รอบ

โดยเป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนค้นคิดรูปแบบและวิธีการแสดงบทบาทผู้มีโคบุตรร่วมกับนายขอแสงและนาฏยศิลป์อีกหลายท่าน ได้แก่ ครูอร่าม ครูโชนย์กษย์ผู้คิดวิธีแสดงกระบวนท่าต่างๆของทศกัณฐ์และเป็นผู้แสดงครั้งแรกด้วย ครูกรีครูโชนถึงผู้คิดวิธีแสดงกระบวนท่าต่างๆของหนุมานและเป็นผู้แสดง ซึ่งดำเนินเรื่องการแสดงตามบทโขนที่ครูถนอม โหมคเทศน์เป็นผู้จัดทำท โดยมีหลวงวิลาศวงงามและท่านผู้หญิงแก้วสนิทวงศ์เสนีเป็นที่ปรึกษาและปรับปรุงแก้ไข

ภาพที่ 58 : แสดงเป็นดุริโคบุตร ในการแสดง โขนตอนถวายสิง
ที่มา : วิทยาลัยนาฏศิลป์

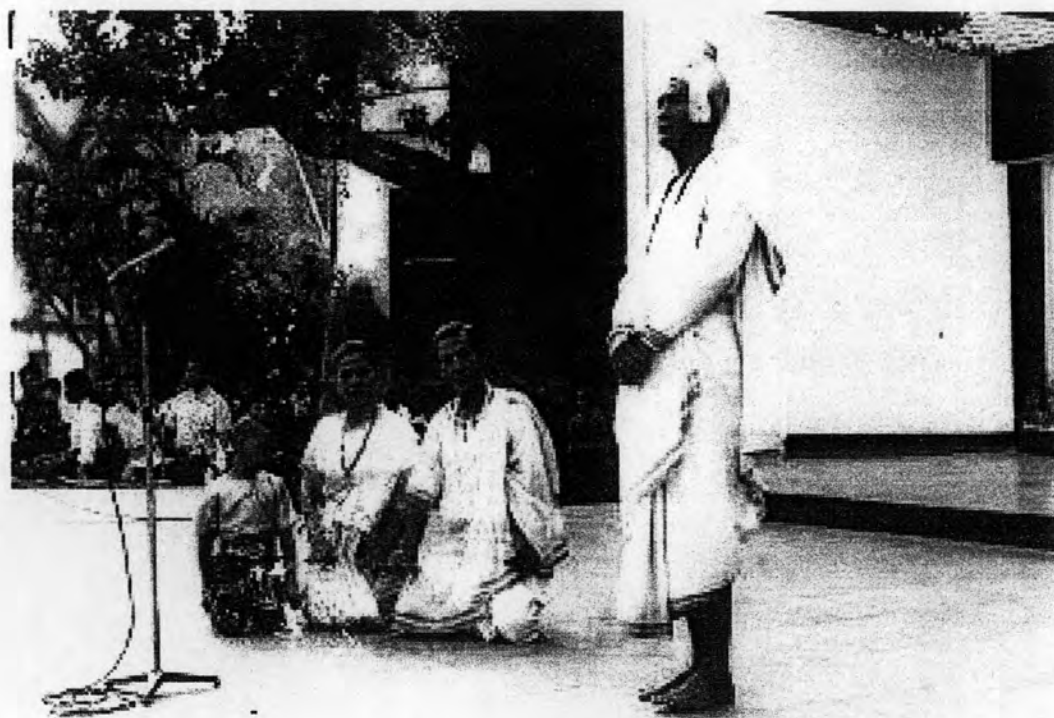

ภาพที่ 59 : แสดงเป็นอุษีโคบุตร ในการแสดงโขนตอนถวายสิง
 ที่มา : หนังสือพระราชทานเพลิงศพหมื่นสมุหพิมาณ หน้า 179

นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา รูปแบบและวิธีการแสดงบทบาทอุษีโคบุตร ตอน ถวายสิงของนายเจริญ ได้มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนเป็นหลักในการแสดงมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้นายเจริญยังได้เคยแสดงบทบาทอุษีสวามิตร ในการแสดงโขนชุดรามาวตาร ตอน ปราบกานาสูร เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2530 ณ โรงละครแห่งชาติ อีกทั้งเคยแสดงอุษีองค์ต่างๆ เช่น อุษีวิสัยฐ์ อุษีวัชมฤค ร่วมกับวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร ในการปฏิบัติราชการ การแสดงโขน ตามสถานที่ต่างๆ อีกหลายครั้งเช่นกัน

ภาพที่ 60 : แสดงเป็นอุษีสวามิตร ในการแสดง โขนชุกรามาวดาร
 ที่มา : หนังสือคู่มือการแสดง โขนชุกรามาวดาร หน้า 21

ภาพที่ 61 : แสดงเป็นอุษีในการแสดงละครของกรมศิลปากร
 ที่มา : สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

ลักษณะการทำรำและบทบาทการแสดง

ลักษณะท่ารำของนายเจริญ ในการแสดงบทบาทฤๅษีโคบุตร ในการแสดงโขน ตอนถวายลิง นายเจริญมีความสามารถในด้านการแสดงตลกโขนละคร อีกทั้งยังเป็นผู้พากย์เจรจาและแต่งบทโขนได้ดีเยี่ยม บทบาทที่สำคัญคือบทบาทฤๅษีโคบุตรในการแสดงโขน ตอน ถวายลิง ซึ่งเป็นการแสดงโขนตอนหนึ่งที่ทำให้มีชื่อเสียง

จากการสัมภาษณ์เกษม ทองอร่าม¹⁷ ผู้เป็นศิษย์ที่ได้รับการถ่ายทอดบทบาทการแสดงฤๅษีโคบุตรจากนายเจริญ ได้กล่าวว่า

“เวลาพ่อเรีอ (ครูเจริญ) แสดงจะแสดงแบบธรรมชาติเหมือนกับเวลาเรานั่งคุยกัน พูดเสียงดังฟังชัดถ้อยชัดคำ เป็นคนจำบทแม่น ขณะเวลาท่านถ่ายทอดให้ยังเหมือนกับแสดงอยู่บนเวที คำพูดทุกคำ मुखตลกทุกมุข จำได้หมดแต่นำมาเล่นในปัจจุบันคนดูรุ่นใหม่อาจไม่เข้าใจ ท่านเป็นครูที่มีหลักในการแสดงดีมาก จะสอนและแนะนำผู้ร่วมแสดงทั้งหมดไม่ว่าทศกัณฐ์ หนุมาน ให้มีความสัมพันธ์กัน โดยฤๅษีโคบุตรจะต้องเป็นผู้แสดงหลัก ส่วนท่ารำไม่ค่อยมีส่วนใหญ่จะใช้คำพูดมากกว่า จะมีท่ารำก็ตอนรำเพลงเสมอชนิดน้อย ”

ผู้สืบทอดท่ารำและบทบาทการแสดงฤๅษีโคบุตร

ผู้สืบทอดท่ารำและบทบาทฤๅษีโคบุตร ทั้งครูและนาฏยศิลป์นกรมศิลปากรมีดังนี้

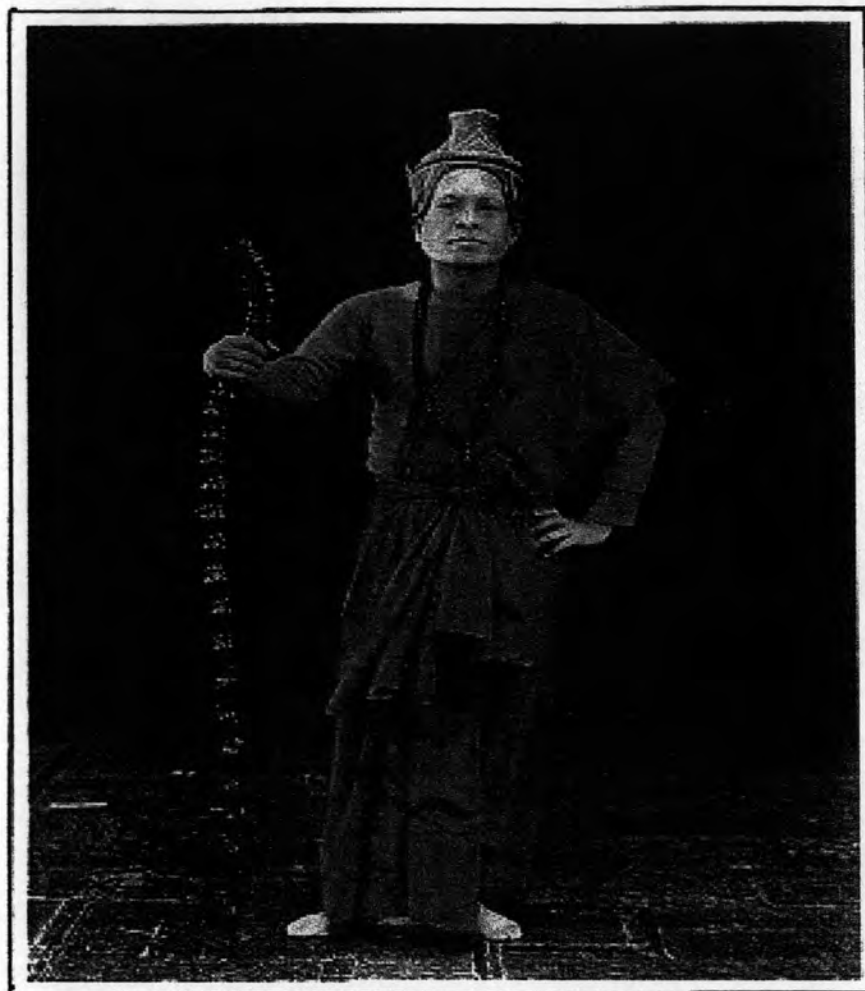
1. นายเกษม ทองอร่าม ครูชำนาญการ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร
2. นายจรัญ พูลลาภ (ผู้ศึกษาวิจัย) ครูชำนาญการ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร
3. นายหัตถินทร์ ปานประสิทธิ์ นาฏศิลป์ 5 สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

---

¹⁷ สัมภาษณ์เกษม ทองอร่าม , ครูชำนาญการ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร , 26 กรกฎาคม 2550.

2. นายเสรี หวังในธรรม¹⁸

ภาพที่ 62 : นายเสรี หวังในธรรม

ที่มา : นายเสรี หวังในธรรม

นาย เสรี หวังในธรรม เกิดวันอาทิตย์ที่ 3 มกราคม ปีพุทธศักราช 2480 เวลาเย็นใกล้ค่ำ ณ. บ้านเลขที่ 9 ตรอกสว่าง(บริเวณศูนย์พระเครื่องท่าพระจันทร์ในปัจจุบัน) ตำบลท่าพระจันทร์ จังหวัดพระนคร(ปัจจุบันคือ กรุงเทพมหานครนี้เอง) บิดาชื่อ ชุนสาธกชนสาร (เหลือ หวังในธรรม) มารดาชื่อ นางสง่า หวังในธรรม มีพี่น้องรวมทั้งสิ้น 12 คน นายเสรี เป็นบุตรลำดับที่ 8

¹⁸ไพโรจน์ ทองคำสุก , ครูเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองการพิมพ์) หน้า 15.

นายเสรี หวังในธรรม ได้ถึงแก่กรรม เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 ด้วยโรคหัวใจล้มเหลว สิริอายุได้ 70 ปี

การศึกษา

เริ่มเข้าเรียนระดับชั้นอนุบาลที่โรงเรียนศรีจรุง ระดับชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนปิยะวิทยา จากนั้นเข้าศึกษาในระดับชั้นมัธยมที่โรงเรียนชินอรสจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และย้ายเข้ามาศึกษาต่อชั้นระดับมัธยมศึกษาปีที่ 4 (ชั้นต้นปีที่ 4) ที่โรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2490 จนจบระดับชั้นสูงปีที่ 2 ได้มีโอกาสเรียนวิชาศิลปะเกือบทุกแผนกวิชา อาทิเช่น คุรียงค์สากล ดนตรีไทย นาฏศิลป์ไทย (โขนยัณฑ์)และคีตศิลป์ไทย เป็นต้น

ชีวิตรับราชการ

เข้ารับราชการในกองการสังคีต กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2498 ตำแหน่งแรกคือเจ้าหน้าที่ยาม ต่อมาได้รับการบรรจุแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการชั้นจัตวาระดับหนึ่ง แผนกคุรียงค์ไทย จนถึงปี พ.ศ. 2523 ได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสังคีต กรมศิลปากร จนถึงปี พ.ศ. 2533 รวมเป็นเวลา 10 ปี และดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านสังคีตศิลป์ จนเกษียณอายุราชการเมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2540 ด้วยคุณงามความดีและความรู้ความสามารถด้านผู้นำทางนาฏศิลป์และดนตรีไทยที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน โดยเฉพาะการประพันธ์และการออกแบบรายการแสดง รวมทั้งเป็นผู้แสดงที่มีความสามารถในด้านการแสดงตลก กรมศิลปากรจึงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญด้านสังคีตศิลป์ กรมศิลปากรสืบมา

การฝึกหัด

ได้ฝึกหัดวิชาศิลปะสาขาต่างๆ ที่มีบรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอนของโรงเรียนนาฏศิลป์เกือบจะทุกสาขาวิชา อาทิเช่น คุรียงค์สากล คุรียงค์ไทย คีตศิลป์ไทยและนาฏศิลป์ไทย เป็นต้น โดยเรียนทั้งในเวลาการเรียนตามหลักสูตรและเรียนเพิ่มเติมจากครูผู้มีความรู้ภายนอก จนเป็นผู้มีความรู้ทางด้านศิลปะเกือบทุกแขนงสาขา

ผลงานด้านนาฏศิลป์ไทยโขนละคร

เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้นาฏศิลป์ไทยในด้านต่างๆ ไว้มากมาย อาทิ เช่น

1. หลักและวิธีการแสดงโขน ละคร
2. การแสดงตลกในโขน ละคร

3. การแสดงอุยิโน โชน ละคร
4. การพากย์ - เจริจา
5. การกำกับการแสดง โชน ละคร
6. การเขียนบทโชน ละคร

นอกจากนี้ ยังได้สร้างสรรค์ผลงานต่างๆ ทางด้านนาฏศิลป์ไทย ที่นับว่าเป็น อนุปฏิบัติการแก่ กรรมศิลป์ และ ประเทศชาติอีกมากมายหลายด้านด้วยกัน เช่น เป็น ผู้ออกแบบการแสดง ประพันธ์บท กำกับการแสดง คัดเลือกนักแสดงบทโชนละคร บทถวายพระพรในงานพระราชพิธีต่างๆ เช่น เถลิงฉลองพระมหากษัตริย์และพระบรม วงศานุวงศ์ในวโรกาสต่างๆ งานพระเมรุและต้อนรับแขกเมือง จนได้รับพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์และรางวัลเกียรติยศ เพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่ตนเองและวงศ์ ตระกูลดังนี้

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์

- มหาวชิรมงกุฏ และสายสะพาย เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2538
- เหรียญคุณภูมิมาลา เข็มศิลปวิทยา พ.ศ. 2542

ปริญญากิตติมศักดิ์

- ปีการศึกษา 2533 ได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรคุณวุฒิบัณฑิต กิตติมศักดิ์ (วรรณคดีไทย) จากมหาวิทยาลัยศิลปากร

เครื่องหมายเชิดชูเกียรติ

“ ศิลปินแห่งชาติ ” คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกาศให้เป็นศิลปิน แห่งชาติ สาขา ศิลปะการแสดง ประจำปี พ.ศ. 2531

ผลงานการแสดงบทบาทอุยิโนที่สำคัญในการแสดงโชนของกรรมศิลป์

นายเสรี นับเป็นนาฏศิลป์ผู้หนึ่งที่แสดงบทบาทอุยิโนในการแสดงโชนของกรรม ศิลป์ปากรมาหลายครั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 - 2549 โดยเฉพาะบทบาทอุยิโนโคบุตรในการ แสดงโชน ตอน ถวายถึง ซึ่งเป็นการแสดงบทบาทอุยิโนแนวตลก ได้รับการถ่ายทอดการ แสดงจากนายขอแสง ภักดีเทวา นาฏศิลป์ที่นายเสรีให้ความเคารพนับถือ นายเสรี เป็นศิลปินที่มีความรู้ความสามารถโดดเด่น ในการจัดนำเสนอรูปแบบการแสดงด้วย

แนวคิดที่ทันสมัยแปลกใหม่ผสมผสานกับนาฏศิลป์ไทยดั้งเดิม เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นผู้แสดงที่สร้างสีสันความสนุกสนานแก่ผู้ชมอีกด้วย จากการสัมภาษณ์นายเสรี¹⁹ ได้กล่าวไว้ว่า

“ในการแสดงโขนตอนถวายลิง พ่อได้เอามาปรับใหม่เยอะ มากคิดว่าจะทำให้ยังไปถึงจะเล่นให้มันสนุกกว่าเก่าและต้องกระชับ เล่นได้ทุกคน(หมายถึงทีมตกลงในคณะครูเสรี) เลยให้มีฤๅษีสองตัวให้อั้วเผือก(นายประพันธ์ ลมูลวงศ์) เล่นเป็นฤๅษีตัวสอง แล้วก็มีการเปลี่ยนคนพากย์เจรจาให้พีหนอม(นายถนอม นवलอนันต์) แกมาพากย์แทนอ้อมี๊ด ก็เป็นอันว่าเล่นได้ครบทุกคน แล้วก็มานัดกันส่วนทางเล่น(วิธีแสดง)ก็ปรับใหม่เพราะถ้าเล่นบทเก่าตามที่เล่นกันเมื่อก่อนคนดูเบื่อแน่ ต้องหาอะไรใหม่ๆมาเล่นก็เลยโยงเหตุการณ์ปัจจุบันนี้แหละเพราะคนรู้เรื่องดีแต่ต้องยึดหลักของเก่าไว้นะ ได้ผลนะ คนดูชอบกันทุกเพศทุกวัย ส่วนเนื้อหาอะไรที่พูดมากยึดเยื้อก็ตัดออก พ่อว่าคนดูส่วนมากเขาพอเข้าใจเนื้อเรื่องมาบ้างแล้ว”

จากคำบอกเล่าของนายเสรี ทำให้ทราบถึงความนิยมของประชาชนที่ได้ชมการแสดงโขนตอนถวายลิงที่นายเสรีจัดขึ้น นอกจากนี้ไม่ว่าการแสดงโขนชุดใด ตอนใดที่มีบทบาทตลก โดยเฉพาะบทบาทฤๅษีนายเสรีจะเป็นผู้ร่วมแสดงเอง ทำให้การแสดงชุดนั้น ตอนนั้นเป็นที่ได้รับความนิยมจากผู้ชมและเป็นแบบอย่างในการแสดงต่อมาของนาฏศิลป์รุ่นหลังๆนำไปปฏิบัติ นาฏศิลป์และผู้ชมคนดูจะจินตนาการภาพการแสดงของนายเสรี ว่าเป็นครูอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยโขน – ละคร ในบทบาทฤๅษีตลกที่มีความสามารถที่จะหานาฏศิลป์ท่านใดเทียบเท่าได้

---

¹⁹ สัมภาษณ์นายเสรี หวังในธรรม , ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ปี พ.ศ.2531 , 17 กรกฎาคม 2549 .

ภาพผลงานการแสดงอุษีคนต่างๆ ในการแสดงโขนละครของนายเสรี หวังในธรรม

อุษีคนต่าง ๆ
๕ เม.ย. ๒๕๕๕

ภาพที่ 63 : แสดงเป็นอุษีโคบุตร ในการแสดงโขน ตอน ถวายลิง
ที่มา : อาจารย์เสรี หวังในธรรม

ภาพที่ 64 : แสดงเป็นฤๅษีสุมศ ในการแสดงละคร เรื่องโกมินทร์
 ที่มา : หนังสือคู่มือประกอบการแสดงละครนอกเรื่องโกมินทร์ หน้า 4

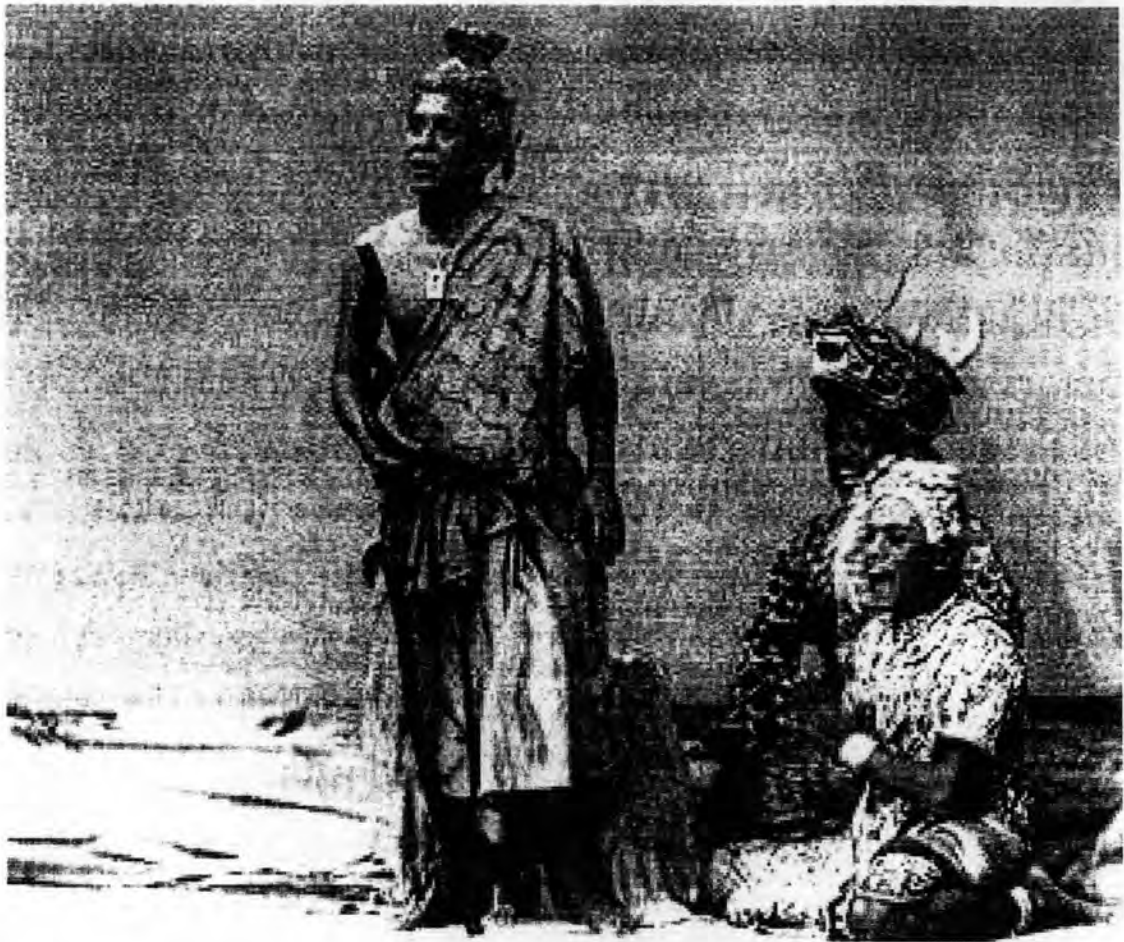
ภาพที่ 65 : แสดงเป็นพระฤๅษี ในการแสดงลิเก เรื่องจันทโครพ
 ที่มา : อาจารย์เสรี หวังในธรรม

ภาพที่ 66 : แสดงเป็นพระฤๅษี เกาะแก้วพิศดาร ในละครเรื่องพระอภัยมณี
ที่มา : หนังสือพระราชทานเพลิงศพอาจารย์เสรี หวังในธรรม หน้า 123

ภาพที่ 67 : แสดงเป็นพระฤๅษี ในการแสดงละครพื้นบ้านเรื่องศรีสองรัก
ที่มา : หนังสือพระราชทานเพลิงศพอาจารย์เสรี หวังในธรรม หน้า 124

ภาพที่ 68 : แสดงเป็นพระฤๅษี ในการแสดงละครเรื่องพระอภัยมณี
ที่มา : หนังสือพระราชทานเพลิงศพอาจารย์เสรี หวังในธรรม หน้า 70

ลักษณะการรำและบทบาทการแสดง

นายเสรี นับได้ว่าเป็นนาฏศิลปินที่มีความคิดสร้างสรรค์ พัฒนาปรับปรุงการแสดงนาฏศิลป์ไทยโขนละครให้มีรูปแบบใหม่ๆเกิดขึ้นมากมาย ด้วยการผสมผสานกับรูปแบบการแสดงโบราณดั้งเดิมเป็นหลัก นำมาประยุกต์ปรับปรุงให้มีความทันสมัย ทันเหตุการณ์ ด้วยความรู้ความสามารถทางการแสดง การประพันธ์บท และการกำกับการแสดง ด้วยความชำนาญปราดเปรื่องทำให้ผลงานการแสดงต่างๆเป็นที่รู้จักนิยมชมชอบของผู้ชมการแสดงอย่างกว้างขวาง ดังคำกล่าวยกย่องของพระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันตะ)²⁰ กล่าวว่า

²⁰ ไพโรจน์ ทองคำสุก , ครูเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองการพิมพ์) หน้า293.

“ ศิลปะการแสดงที่อาจารย์เสรีปรับปรุงถือเป็นสิ่งดี อะไรที่อยู่อย่างเดิมก็ไม่ก้าวหน้า ถ้าไม่ปรับปรุงก็ไม่พัฒนา สมควรประยุกต์ให้เหมาะสมแก่สมัย ถูกใจผู้ชมจึงจะดี ”

นายเสรีเป็นบุคคลที่มีบุคลิกลักษณะ สุขุมเยือกเย็น ใจดี สนุกสนาน ร่าเริงแจ่มใส บทบาทการแสดงที่โดดเด่นที่ทำให้มีชื่อเสียง คือ การแสดงตลกโขนละคร ดังคำบอกเล่าของ ม.ล.เนื่อง นิรัตน์²¹ ผู้ชมการแสดงที่ติดตามผลงานของนายเสรีมาตลอด ได้กล่าวไว้ว่า

“ คำพูดของท่านที่พูดให้ขบขันในขณะการแสดงคนดูต้องฮาดี ก็พูดในเหตุการณ์ที่เกิดประจำวัน ตามข่าวจริงของหนังสือพิมพ์ ตลกของท่านไม่ซ้ำแบบใคร พูดออกมาแต่ละประโยคแสนที่จะขบขันและสุภาพ ”

คำบอกเล่าตามที่ได้กล่าวมานี้สอดคล้องกับคำพูดของ ส. พลายน้อยหรือสมบัติ พลายน้อย²² ที่กล่าวถึงนายเสรีทางการแสดงตลกไว้ว่า

“ ตัวเขาแสดงในแนวตลกดี ลักษณะด้านการแสดงแล้วดีมาก มีความคิดมีลักษณะเฉพาะตัวในแนวความคิดดี ความคิดใหม่ๆ ”

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วเบื้องต้นว่า นายเสรีเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ ปรับปรุงการแสดงที่เป็นแบบแผนโบราณดั้งเดิมให้มีความทันสมัย โดยไม่เสียรูปแบบจารีตการแสดงแบบโบราณ ดังนั้นลักษณะรูปแบบการแสดงบทบาทตลกโขนของนายเสรีในการแสดงโขน ตอน ถวายลิง ซึ่งมีบทบาทเจรจาโต้ตอบกันระหว่างผู้แสดงเป็นตัวฤๅษีโคบุตรกับผู้พากย์เจรจาแทนตัวโขนที่สวมศรีษะ จะเน้นที่คำพูดโต้ตอบ การแสดงอารมณ์ทางสีหน้า การใช้ท่าทางในส่วนของศรีษะร่างกาย เช่น ไบหน้า มือ แขน ลำตัว และขา เป็นส่วนประกอบเล็กน้อยเพื่อให้ร่างกายมีการขยับเคลื่อนไหว ไม่อยู่นิ่งจะตีบทไปตามคำพูดบ้างพอสมควร

การแสดงจะมีการเล่นกวนมุขตลกเป็นระยะๆ ให้เข้ากับผู้พากย์เจรจา การแสดงในแต่ละครั้งมักจะนำเหตุการณ์ข่าวสารสำคัญต่างๆที่กำลังเป็นจุดสนใจที่เกิดขึ้นใน

²¹ ไพโรจน์ ทองคำสุก , ครูเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดและสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองการพิมพ์) หน้า 294.

²² เรื่องเดียวกัน , หน้า 294.

บ้านเมืองหรือต่างประเทศขณะนั้นเข้าร่วมแสดง แล้วสมมติให้เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นในเรื่องเหมือนกับข่าวสารที่ผู้ชมสนใจกำลังเกิดกับตัวท่านเองหรือตัวโขนตัวใดตัวหนึ่งในการแสดง การแสดงในแต่ละครั้งบทพูดบทเจรจาอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง

ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับข่าวสารเรื่องใดเด่นดังที่ได้รับมาในแต่ละครั้งนำมาประกอบการแสดง วิธีแสดงมักจะหาจังหวะพูดสอดแทรกเข้าไปเป็นช่วงๆ ให้ผู้ชมเกิดความสนุกสนาน จากนั้นก็กลับเข้ามาสู่เนื้อหาตามเหตุการณ์ในเรื่องและดำเนินการแสดงเช่นนี้ไปตลอดจนจบ ในส่วนของทำรำ การแสดงโขนตอนนี้มีทำรำประกอบเพลงหน้าพาทย์เสมอธรรมดาอยู่เพียงหนึ่งเพลง ทำรำของนายเสรีซึ่งได้ผ่านการฝึกหัดโขนตัวอักษรมาบ้างพอสมควร จะใช้ทำรำแบบง่ายๆ โดยยกเท้าก้าวเดินตามจังหวะหน้าทับ การรำจะไม่ย่อและเบะเข้ามา ตัวและใบหน้าตั้งตรงไม่เอียงหรือหนักไปข้างใดข้างหนึ่ง

ผู้สืบทอดทำรำและบทบาทการแสดงฤๅษีโคบุตรในการแสดงโขนตอน ถวายลิง

หากจะกล่าวถึงศิษย์ของนายเสรีก็คงกล่าวได้ว่ามีมากมาย เพราะท่านเป็นครูของศิลปินทุกสาขาวิชาในวงการนาฏศิลป์และดนตรีตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นในที่นี้จะขอกกล่าวแต่เฉพาะครูและนาฏศิลป์ของกรมศิลปากร ที่ได้รับการถ่ายทอดการแสดงบทบาทฤๅษีโคบุตรในการแสดงโขน ตอน ถวายลิงจากนายเสรีและกล่าวเฉพาะแต่เพียงครูและนาฏศิลป์ของกรมศิลปากรที่ยังมีชีวิตอยู่และมีบทบาทสำคัญในการแสดงโขนในปัจจุบันเท่านั้นซึ่งมีดังต่อไปนี้

1. นายประสาธ ทองอร่าม นักวิชาการ 8 กลุ่มงานวิจัยและพัฒนาการแสดง
สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ปัจจุบันทำหน้าที่เป็นผู้พากย์เจรจา
2. นายจรรย์ พูลลาภ (ผู้ศึกษาวิจัย) ครูชำนาญการ วิทยาลัยนาฏศิลป์-สถาบัน
บัณฑิตพัฒนศิลป์ ยังเป็นผู้แสดงในปัจจุบัน
3. นายหัสตินทร์ ปานประสิทธิ์ นาฏศิลป์ 5 สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ยัง
เป็นผู้แสดงในปัจจุบัน

ตามที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้อาจพอสรุปได้ว่า นาฏศิลป์ของกรมศิลปากรทั้ง 5 ท่าน นับเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อวงการนาฏศิลป์ไทยโขนละคร เพราะแต่ละท่านได้รับการฝึกหัดมาจากครูอาจารย์ที่เชี่ยวชาญ เป็นผู้มีชื่อเสียงของคณะ โขนละครในแต่ละสถานที่ที่มีความสำคัญต่อการฝึกหัดนาฏศิลป์ไทยในอดีต เช่น วังสวนกุหลาบ

บ้านบรรทมสินธุ์และคณะโขนหลวงราชพงษ์ จนมีโอกาสดำเนินมาอยู่รวมกันในกรมศิลปากร นำประสบการณ์การแสดงโขนละครที่ได้สั่งสมมาเป็นเวลาช้านานจนเกิดความเชี่ยวชาญ มาเผยแพร่ถ่ายทอดแก่นาฏศิลปินรุ่นหลังหรือรุ่นลูกศิษย์ไว้เป็นแนวทางสืบสานมรดกทางด้านนาฏศิลป์ไทยสืบไป ทุกๆท่านเคยแสดงบทบาทฤๅษีที่สำคัญในการแสดงโขน โดยบางท่านได้เป็นผู้แสดงคนแรกและบางท่านได้มีส่วนร่วมประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบการแสดงบทบาทฤๅษีบางตน จนเป็นแบบแผนตกทอดมาถึงยุคปัจจุบันให้นาฏศิลปินรุ่นหลังได้ยึดถือประเพณีปฏิบัติสืบทอดต่อไป

จึงนับได้ว่านาฏศิลปินทั้ง 5 ท่านเป็นผู้มีคุณูปการแก่กรมศิลปากรทางด้านศิลปนาฏศิลป์ไทยมาเป็นเวลาช้านาน ท่านได้ทุ่มเทเวลาอุทิศแรงกายแรงใจปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ เต็มกำลัง ตามภูมิปัญญาความรู้ที่มีอยู่ ช่วยฟื้นฟู อนุรักษ์ สร้างสรรค์ และพัฒนา สืบทอดเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของชาติด้านนาฏศิลป์ไทย ให้กลับฟื้นขึ้นมาได้รับความนิยมและชื่นชมคงอยู่สืบมา ทำให้กรมศิลปากรนำผลงานที่แต่ละท่านได้สร้างสรรค์ไปใช้เป็นประโยชน์จนมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

สรุป

จากเนื้อหาในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่าความเป็นมาของการแสดงโขนกรมศิลปากร ทั้ง 3 ตอนและประวัติครูฤๅษีผู้แสดงที่สำคัญทั้ง 5 ท่าน ซึ่งการศึกษาพบว่า ฤๅษี เป็นตัวโขนที่เป็นนักบวช โดยกรมศิลปากรได้เคยจัดการแสดงโขนที่มีบทบาทฤๅษีมาแล้วหลายครั้งตั้งแต่ยุคฟื้นฟูนาฏกรรมโขน ปี พ.ศ. 2489 จนถึงปัจจุบัน โดยแบ่งรูปแบบการแสดงออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การแสดงบทบาทฤๅษีตามแบบแผนท่ารำและการแสดงบทบาทฤๅษีตกลงตามแบบแผนนาฏศิลป์โขนหลวงโบราณ ซึ่งมีความเป็นมาดังนี้

1. การแสดงโขน ตอน กไลโกฎหลวงรส กรมศิลปากรจัดแสดงครั้งแรก ณ. โรงละครแห่งชาติ ในรายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ 48 ประจำเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2523

2. การแสดงโขน ตอน ลักส์ดา เป็นการแสดงโขนตอนหนึ่งของการแสดงโขนชุด พระรามเดินดง ที่กรมศิลปากรปรับปรุงบทบาทการแสดงและจัดแสดงครั้งแรก ในยุคฟื้นฟูการแสดงนาฏกรรมโขน ณ. โรงละครศิลปากร ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2500 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 250 โดยผู้จัดทำบทบาทการแสดงโขนทั้ง 2 ตอนนี้ ก็อนายเสรีหวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ

3. การแสดงโขน ตอน ถวายลิง เป็นการแสดงโขนตอนหนึ่งใน ชุด หนุมานอาสา ที่กรมศิลปากรปรับปรุงบทบาทการแสดงและจัดแสดงครั้งแรก ในยุคฟื้นฟูการแสดงนาฏกรรมโขน ณ.โรงละครศิลปากร ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2495 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2496 โดยผู้จัดทำบทบาทการแสดง คือนายถนอม โหมคเทศน์

นาฏศิลป์ที่สำคัญๆของกรมศิลปากร ที่เป็นผู้แสดงโขนในบทบาทฤๅษีทั้ง 3 คนที่โรงละครศิลปากรและโรงละครแห่งชาติ ที่ผ่านมาในอดีตและปัจจุบันมีมากมายหลายท่าน แต่มีไม่กี่ท่านที่ได้รับบทบาทในการแสดงฤๅษีอย่างสม่ำเสมอ จนเป็นที่จดจำของนาฏศิลป์และผู้เคยชมผลงานการแสดง แม้บางท่านอาจจะแสดงไม่กี่ครั้ง แต่เป็นครูอาจารย์นาฏศิลป์ที่มีความอาวุโสสูงสุด นับตั้งแต่กรมศิลปากรได้เคยจัดการแสดงโขนสืบมา ซึ่งนาฏศิลป์ที่ควรกล่าวถึงมีทั้งหมด 5 ท่าน ได้แก่

นาฏศิลป์ผู้แสดงบทบาทฤๅษีโลกิฏ คือ 1.นายทองเริ่ม มงคลนัญ เป็นผู้แสดงในการแสดงโขน ชุด รามาวตาร ตอน กวนข้าวทิพย์ เมื่อปี พ.ศ. 2530 ณ.โรงละครแห่งชาติ นับเป็นผู้แสดงบทบาทฤๅษีที่มีอายุมากที่สุดถึง 80 ปี เริ่มฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์ ที่โรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ ได้เข้ารับราชการที่กองการสังคีต กรมศิลปากร แผนกนาฏศิลป์จนเกษียณอายุราชการ เมื่อปี พ.ศ. 2512 ได้รับการจ้างต่อให้เป็นครูผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทยโขนในวิทยาลัยนาฏศิลป์ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2532 สิริอายุ 82 ปี

ได้รับการถ่ายทอดบทบาทและทำร้ายการแสดงฤๅษีโลกิฏ จากท่านผู้หญิงแฉ้วสนิทวงศ์เสนี ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยโขนละครของกรมศิลปากร แต่เป็นที่น่าเสียดายที่นายทองเริ่มไม่เคยถ่ายทอดบทบาทการแสดงให้แก่ นาฏศิลป์คนใด เนื่องจากได้ถึงแก่กรรมเสียก่อน

2. นายราชมพ โปธิเวส ผู้แสดงในการแสดงโขน ตอน กลโลกิฏหลงรส ในรายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ 48 ประจำเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2523 ณ.โรงละครแห่งชาติ นับเป็นผู้แสดงบทบาทฤๅษีโลกิฏในการแสดงโขนตอนนี้คนแรก เริ่มฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์ ที่โรงเรียนนาฏศิลป์และเข้ารับราชการที่กองการสังคีต กรมศิลปากร แผนกนาฏศิลป์จนเกษียณอายุราชการเมื่อปี พ.ศ. 2538 กรมศิลปากรจ้างให้ปฏิบัติราชการต่อ ในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์โขน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2547 คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกาศให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขานาฏศิลป์โขน

ได้รับการถ่ายทอดบทบาทการแสดงและทำร่ำจาก ท่านผู้หญิงแล้ว สนิทวงศ์เสนี และคุณครูหยัด ช้างทอง และได้ฝึกหัดถ่ายทอดบทบาทการแสดงให้แก่ นายสุตจิตต์ พันธุ์สังข์ นายเผด็จ พลัฒประสงค์ นายมนัส สงค์ประพันธ์ นายสุรเชษฐ์ เพ็องฟู นาฏยศิลป์สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

นาฏยศิลป์ผู้แสดงบทบาทฤๅษีสุธรรม คือ นายขอแสง ภักดีเทวา โดยได้แสดง ตอน ลักสีดา ในการแสดงโขน ชุด พระรามเดินดง เมื่อปี พ.ศ.2500 ณ โรงละครศิลปากร นับเป็นผู้แสดงบทบาทฤๅษีสุธรรมคนแรก ที่กรมศิลปากรจัดการแสดงโขน ตอนนี้ขึ้น ในยุคฟื้นฟูนาฏกรรมโขน เริ่มฝึกหัดโขนด้วยกษัตริย์ที่บ้านบรรทมสินธุ์ ต่อมาเข้ารับราชการที่กองการสังคีต กรมศิลปากร แผนกนาฏศิลป์ จนได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ต่อทำร่ำเพลงหน้าพาทย์สูงสุดคือหน้าพาทย์เพลงองค์พระพิราพ เกษียณอายุราชการเมื่อปีพ.ศ. 2519 ได้รับการจ้างต่อในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์โขนละครต่อมาอีก 5 ปี จึงลาออกและถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 4 มิถุนายนพ.ศ.2527 สิริอายุได้ 68 ปี

ได้รับการถ่ายทอดบทบาทการแสดงและทำร่ำ จากหลวงวิลาศวงงาม ท่านผู้หญิงแล้ว สนิทวงศ์เสนีและคุณครูอร่าม อินทรนัญและได้ฝึกหัดถ่ายทอดให้แก่ครูและนาฏยศิลป์กรมศิลปากรที่ฝึกหัดนาฏศิลป์โขนยักร์เกือบทุกคน ปัจจุบันรูปแบบการแสดงได้ถูกนำมาใช้เป็นแบบแผนในการแสดงโขนของกรมศิลปากรและสถาบันการศึกษาต่างๆ

นาฏยศิลป์ผู้แสดงบทบาทฤๅษีโคบุตร คือ 1. นายเจริญ เวชเกษม เป็นผู้แสดงในการแสดงโขนชุด หนุมานอาสา ช่วงการแสดง ตอน ถวายลิง เมื่อปี พ.ศ.2495 ณ โรงละครศิลปากร นับเป็นผู้แสดงบทบาทโคบุตรคนแรก ในยุคฟื้นฟูนาฏกรรมโขน เริ่มฝึกหัดโขนเป็นตัวยักร์ที่วังสวนกุหลาบ จนเข้ารับราชการที่กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2478 ทำงานอยู่ 2 ปีถูกเกณฑ์ทหาร และกลับเข้ารับราชการใหม่เมื่อปีพ.ศ. 2488 จนเกษียณอายุราชการ กรมศิลปากรได้จ้างให้เป็นครูสอนต่อไปกระทั่งถึงแก่กรรมเมื่อวันศุกร์ที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2534 สิริอายุได้ 74 ปี

โดยเป็นผู้ค้นคว้าวิธีแสดงและเป็นผู้แสดงจนเป็นแบบแผนที่ใช้แสดงมาจนถึงปัจจุบัน ได้ฝึกหัดถ่ายทอดให้แก่ นายเกษม ทองอร่าม นายเจริญ พูลลาภ (ผู้ศึกษาวิจัย) และนายหัสตินทร์ ปานประสิทธิ์ ครูสอนนาฏศิลป์โขนวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์และนาฏยศิลป์สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

2.. นายเสรี หวังในธรรม ผู้แสดงผู้สร้างสรรค์รูปแบบการแสดงฤๅมิโคบุตรที่แปลกใหม่ ในการแสดงโขน ตอน ถวายลิง ด้วยการปรับปรุงให้มีความร่วมสมัย เหมาะกับยุคสภาพสังคมปัจจุบัน เข้ารับราชการในกองการสังคีต กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2498 จนได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสังคีตและตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญพิเศษ ด้านสังคีตศิลป์ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านศิลปะแขนงวิชาต่างๆ เช่น ดนตรีสากล ดนตรีไทย ขับร้องเพลงไทยและการประพันธ์บทโขนละคร จนกระทั่งปี พ.ศ. 2531 คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกาศให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขา ศิลปะการแสดง เกษียณอายุราชการเมื่อปีพ.ศ. 2540 กรมศิลปากรได้แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญด้านสังคีตศิลป์ ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 สิริอายุ 70 ปี

ได้รับการฝึกหัดถ่ายทอดบทบาทฤๅมิโคบุตรจากนายขอแสง ภักดีเทวา นำมาปรับปรุงให้มีความทันสมัยผสมผสานกับการแสดงแบบดั้งเดิม ได้ฝึกหัดถ่ายทอดให้แก่ นายประพันธ์ ลมูลวงศ์ นายประสาท ทองอร่าม นายจรูญ พูลลาภ (ผู้ศึกษาวิจัย) นายหัสตินทร์ ปานประสิทธิ์ ครูสอนนาฏยศิลป์โขนวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์และนาฏยศิลป์นํานักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

นาฏยศิลป์ทั้ง 5 ท่านตามที่ได้กล่าวมานี้ นับว่าเป็นบุคคลที่มีผลงานโดดเด่นมากด้วยคุณูปการที่มีไว้ให้แก่กรมศิลปากร ในการแสดงนาฏยศิลป์โขนละครมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน มีส่วนร่วมในการฟื้นฟู อนุรักษ์ สร้างสรรค์ ทิศคั้นรูปแบบการแสดง และฝึกหัดถ่ายทอดวิชาความรู้ให้นาฏยศิลป์รุ่นต่อๆมา ให้เป็นผู้อนุรักษ์และเผยแพร่ ศิลปะนาฏกรรมโขนละครสืบมาจนถึงปัจจุบัน